

GRUNDTVIG I 1867

belyst ved aktstykker og digte fra sygdomsåret.

Af Henning Høirup.

I. INDLEDNING

De gængse ældre biografier forbigik i yderste korthed Grundtvigs alvorligste anfald af sindssyge: »Grundtvig var meget syg i 1867, og da han var kommen nogenlunde til Kræfter, flyttede han til Store Tuborg . . .« Mere får man ikke at vide hos *Ludvig Schrøder*¹⁾. Selv *F. Rønnings* store levnedsskildring oplyser om Palmesøndag 1867 kun, at Grundtvig teede sig så underligt i kirken, at adskillige blandt menigheden var klar over, at han ikke var sig selv mægtig. Iøvrigt hedder det blot: »Jeg finder ingen anledning til at gå i enkeltheder vedrørende sygdommen og dens forløb. En sådan redegørelse vilde ikke give bidrag til en nøjere forståelse af Grundtvigs natur«²⁾.

Anderledes dømte Grundtvigs norske biograf, *H. Brun*, som danner en undtagelse ved sin ret udførlige omtale af sygdommen; han betoner, at den både udadtil og indadtil havde sin positive betydning: »Paa Grundtvigs Venner havde Begivenheden i det Hele den Virkning, at de lærte, at den Sag, han levede og virkede for, stod og faldt ikke med ham, og efter alle Vidnesbyrd havde den paa Grundtvig selv havt en velgiørende Virkning til at fremme hans Fremvækst i personlig Mildhed og Kjærlighed mod Alle og i den ydmyge Taknemmelighed mod den store og kjærlige »Israels Læge«³⁾. Bruns syn på den karaktermæssige virkning af sygdommen bekræftes på en smuk måde af det sidste af de digte, som her første gang fremlægges (se s. 64). Selv så Grundtvig på sygdommen som en foregribelse af sin dødsstrid⁴⁾, — et synspunkt, som minder

¹⁾ N. F. S. Grundtvigs Levned, 1901, s. 214. — Omtrent lige så kortfattet er *Fr. Winkel Horn*: N. F. S. Grundtvigs Liv og Gjerning, 1883, s. 459.

²⁾ N. F. S. Grundtvig VIII, 1914, s. 145.

³⁾ Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb, 2. bd., 1882, s. 653. Se iøvrigt om sygdommen s. 595—99 og 650—57.

⁴⁾ Jfr. Grundtvigs udtalelse til sønnen Frederik s. 51 her.

om, hvad han efter sygdommen i 1844 skrev til Peter Rørdam: »Jeg har, Gud være lovet! nu faaet hele min Aandskraft tilbage, . . . og ved Vandringen igjennem »Dødens Skyggedale« . . . vundet et nyt, langt klarere Lys over Livet, baade her og hisset«⁵).

Tendensen til at betragte Grundtvigs mest udtalte psychoser som pinlige *parentheser*, man helst må gå let henover, har i nogen grad medført en retouchering af den tragiske pathos i hans livsbillede, skønt denne netop er en af forudsætningerne for hans åndelige ny-skabelser. Hans kriser bør snarere betragtes som psykiske *foci*, brændpunkter af central betydning for hans personlige udvikling og hans produktion. I den »svare Sindssygdом« 1810—11 gik hans gamle verden — med hans optimistiske syn på muligheden af at forbedre sig selv og samfundet og menigheden — totalt i stykker. Fra da af var kristendommen for ham ikke hjælp til selvhjælp, men ufor-skyldt frelse; og hans håb stod ikke mere til hans egen reformato-riske aktivitet, men til Helligåndens indgriben. Hver af hans senere kriser indeholder, trods forskelle iøvrigt, en gentagelse af den kriste-lige grundoplevelse under den første: hovmodet knuses under er-faringsvægten af menneskets fuldstændige afmagt, og troen kommer, hvor egen kraft ligger lig. Han har samlet denne erfaring i en salme-strofe:

Synd og Død og Helveds Plage,
Al vor Magt mod dem er Tant,
Kaldtes en af dem den svage,
Os dog brat den overvandt;
Helten under Korsets Mærke,
Han alene bandt de stærke⁶).

Uden de stunder af »Helvedes Kval«, hvor Grundtvig følte sig »slaget af Marken« og al sin styrke bortblæst (*Nyaars-Morgen* str. 39 ff.), havde han ikke kunnet skabe sin kristne digtnings egentlige mythe om »Korshelten uden Mage«. Den fik sin ilddåb i krisernes fortærende og lutrende tider. Også den høje alderdoms perioder af sjælelig formørkelse satte en uudviskelig streg både under dødens realitet: »Nærmest er de Dødes Rige, / Nemt det er at stævne did« og under hans tro på, at kun »hvor Aanden staaer for Styret, / Og Guds-Ordet er Kompas« åbnes Evighedens port, som han siger i sit sidste digt.

Hovedkilderne til oplysning om sindssygen 1867 var længe Bruns

⁵) H. F. Rørdam: Peter Rørdam. II. 1892, s. 11. Citeret af Hj. Helweg i »N. F. S. Grundtvigs Sindssygdом«, 2. opl., 1932, s. 79.

⁶) SS II nr. 280. Salmen er muligvis forfattet efter sygdommen 1844.

»Levnet« og *Fr. Hammerichs* samtidigt udgivne selvbiografi⁷⁾. Hammerich, der ligesom de to andre præster, som medvirkede ved altergangen Palmesøndag, var blevet afkrævet en indberetning til Kultusministeriet⁸⁾, havde i et »Tillæg« til Dansk Kirketidende for Paaske-Søndag 21. april 1867 afgivet en meget forsigtig »Erklæring« om »hvad der virkelig foregik« i Vartov (ifølge Lindbergs redaktionelle note med den hensigt at korrigere »Dagbladet«s beretning). Medens Hammerich i denne eneste offentlige meddelelse fra vennekredsens side lagde vægten på at hævde gyldigheden af Grundtvigs sakramentforvaltning, giver han i sit Levned en langt mere åbenhjertig fremstilling, også af oprinene i hjemmet. Materialet til et endnu fyldigere sygdomsbillede blev først fremlagt i årene 1915—17 ved udgivelsen af *Skat Rørdams* breve til Otto Møller, *Ernst Triers* til Marie Abel og *Carl Groves* og familien *Køsters* breve⁹⁾. På dette grundlag (suppleret med benyttelse af de kultusministerielle akter og enkelte utrykte privatbreve) er sygdomshistorien skildret i *Hj. Helwegs* skrift »N. F. S. Grundtvigs Sindssygdom« (1918, 2. opl. 1932). Derimod har Helweg ikke kendt den pakke papirer fra sygdomstiden (i Ny kgl. Saml. 3647, 4°), der bl. a. indeholder Grundtvigs egenhændige koncept til afskedsansøgningen (som viser, at han ikke blot — som Helweg s. 98 skriver — dikterede den) og det her s. 25—36 udgivne skarpe brevs kifte mellem *Gunni Busck* og *Svend Grundtvig*, som på meget levende måde kaster lys over enkeltheder i sygdomsforløbet og sygdomsbehandlingen og kulminerer i Svends »photographiske« gengivelse af sammenstødet med faderen og Busck den 13. juni i Frederiksdal (ikke »i Begyndelsen af Juli«, Helweg s. 101). Svend Grundtvigs brev har desuden litteraturhistorisk interesse ved de oplysninger, det bringer om anden udgave af 1. del af Grundtvigs »Haandbog i Verdenshistorien«, hvis sidste hefter blev udgivet midt under sygdommen¹⁰⁾. — Endelig har *Carl Weltzer* i afhandlingen »N. F. S. Grundtvigs Sindssygdom 1867«¹¹⁾ i flere

⁷⁾ Et Levnetsløb. II, 1882, s. 204—10. Optrykt (tillige med to andre kilder: dr. med. *H. P. B. Barfods* »Minder fra et langt Liv« 1928, s. 102—12 og *Th. Skat Rørdams* brev af 1/8 1867) i *Steen Johansen* og *Henning Høirup*: Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig, 1948, s. 238 ff.

⁸⁾ Alle bevarede i Rigsarkivet (C M 1. Dp. T. 472).

⁹⁾ Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling. Udg. af *H. Skat Rørdam*, I, 1915 (2. opl. 1916), s. 123 ff. — *Povl Hansen*: Ernst Trier og Marie Abel, 1915. — *A. Gommesen*: Breve fra Carl Grove. Kirketidende 1916. — *Johs. E. Schrøder*: Fra Grundtvigs Sygdom 1867. Kirketidende 1917.

¹⁰⁾ Se *Steen Johansens Bibliografi* I nr. 518 B og her s. 31 ff.

¹¹⁾ Kirkehistoriske Samlinger, Syvende Række. Første Bind første Hefte, 1951, s. 211—260.

henseender yderligere suppleret materialet; af særlig betydning er fremlæggelsen af *Niels Lindbergs* beretning om Grundtvigs sinds sygdom, nedskrevet 20.—22. april 1867, og flere vigtige, samtidige breve fra privatarkiver.

En af udgiverne af de ovennævnte breve, Johs. E. Schrøder, fandt, at de »skurrende stærke Udtryk« i disse kunde »rejse Tvivl om Tilbørligheden af Offentliggørelse«¹²⁾). Denne betænkelse, såre forståelig udfra tidligere tiders syn på sindssygdom, er — ikke mindst efter fremkomsten af Helwegs skrift — vejet for den opfattelse, som politilæge *Søren Hansen* udtrykker: »Hans Geni var saa stort, at det godt kan taale en alsidig Belysning og, som Helweg fremhæver, en Hjernes Værdi skal ikke maales ved [den] minutiøse Konstatering af dens Fejl og Mangel paa Fejl, men af dens Frembringelser, af de Tanker der tænkes, og af de Spor disse Tanker sætter sig i Samtidens og senere Slægters Liv«¹³⁾). Fremlæggelsen af sygdomsdokumenterne har en dobbelt begrundelse: dels i kravet om historisk redelighed, som gør det til pligt at komme sandheden så nær som muligt på ethvert punkt; dels i den omstændighed, at den nyere psykiatri har vist, at indsigt i sindssygens extreme ytringer hos geniale personligheder kan belyse deres karakter og især deres psykiske funktion og derigennem afgive en værdifuld hjælp til bedre forståelse af deres egenart og deres indsats. Beskæftigelsen med Grundtvigs mørke dage kan ikke skydes til side af den, der virkelig ønsker at stifte bekendtskab med hans livskamp i bredden og dybden.

Ved hjælp af de hidtil nævnte kilder — ikke mindst de af Weltzer fremdragne — kan vi næsten dag for dag følge de »omtrent 14 Dages Skandaler« (Skat Rørdam) inden overførelsen til Frederiksdal, hvor Grundtvig kom under stadigt tilsyn af den unge »Galelæge«¹⁴⁾ Antonius Sparrewohn. Der lades ingen tvivl tilbage om, hvad der skal forstås ved Skat Rørdams udtryk: »en ganske ordinær Satyriasis«¹⁵⁾, og det er muligt, som Helweg (s. 104—05) har gjort, at stille diagnosen: en overvejende manisk præget psychose med udtalte vrangforestillinger især på det nationale, det erotiske og det religiøse område; de normale hemninger er nedbrudte, og den psykiske opløsning præger både hans handlinger og hele associationsforløbet, der karak-

¹²⁾ Kirketidende 1917, s. 609 sp. 1.

¹³⁾ Personalhistorisk Tidsskrift, 51. Aarg. 1930, s. 176.

¹⁴⁾ A. F. Kriegers udtryk, se Weltzers afh. s. 243. — Jacob Antonius Sparrewohn (1838—1914), konst. underlæge i krigen 1864, cand. med. 1866, gift 1868 med Gr.s steddatter Sofie Reedtz.

¹⁵⁾ Jfr. Helweg s. 94 f. — Weltzers afhandling er rig på detaljer om sygdommens erotiske udslag.

teriseres af yderlig stærk tankeflugt. Som Helweg rigtigt har set strømmer bevidsthedslivet imidlertid i det hele i sin sædvanlige grundretning, men flyder blot ud over sine normale bredder. Til belysning af dette ejendommelige forhold mellem sundt og sygt — og det er i særlig grad det, der biografisk og literært aftvinger sygdommen vor interesse — har vi endnu en hovedkilde: den nærmeste, den ejendommeligste, men så langt den vanskeligste at benytte — nemlig *Grundtvigs manuskripter fra sygdomsåret*; de viser tilfulde, at den lidende også i sin yderste elendighed var en personlighed af ganske andet format end det »ordinære«.

Grundtvig udfoldede i 1867 både før og under sygdommen en rivende produktivitet. Kun en ganske ringe part af, hvad han i dette år skrev, er udgivet, nemlig foruden en ny slutning (tilføjelse) til »Historisk Børne-Lærdom« (7. udg. 1867) og en »Efterskrift« til nyudgaven af »Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet«¹⁶⁾, de bevarede prædikener og de fleste salmer fra dette år samt en del digte¹⁷⁾.

¹⁶⁾ Udkom 1868 (se Bibliografi nr. 534 B), men Efterskriften er fra 1867 (originalms. i Grundtvig-Arkivet fasc. 395, pag. 7—10).

¹⁷⁾ N. F. S. Grundtvigs Sidste Prædikener, Andet Bind, 1880, s. 12—58. — Ang. salmer fra 1867 se her s. 47 ff. og den nye udgave af Grundtvigs Sangværk, 5. bd., s. 577—609. — *Digte* fra 1867 er »Til Asta-Moder« og »Højnordens Rimkrønike«, PS bd. 9 s. 291—93 og 499—607 (original-ms. til sidstnævnte digtkreds i fasc. 394 — en folioprotokol med 135 paginerede sider — viser, at Grundtvig selv havde tænkt som nr. 9 at bringe »Soel er oppe, / Skovens Toppe / Glimre alt som *Gimles* Tag« under titlen *Rolv*; derved vilde samlingen, der iøvrigt bestaar af nye digte, være kommet til at indeholde ialt 48 numre). I fasc. 393 forefindes tre små originalms., hvoraf to med sikkerhed kan henføres til 1867: digtet til datteren Asta (her s. 53), strofen: »Kied ad Snak og træd ad Tænken —« (overskrevet *Bjarkemaalet*; autodateret; citeret hos Weltzer s. 250) og et fragment *Tidernes Lys*, med fremmed hånd dateret 1867. Desuden rummer denne fasc. afskrifter af en del digte, hvis originaler findes i fasc. 395, en upagineret folioprotokol (på bindets forside med fremmed hånd påskrevet 1867—71). Protokollen indeholder s. 3—6 et ubetitlet digt (20 4-liniede strofer) begyndende: »Det var en ringe Landsby-Præst . . .« (af Svend Grundtvig, på afskriften i fasc. 393, betegnet: Sygdomsdigt). S. 11—13: *Kirkegang*, »Marie holdt sin Kirkegang« (jfr. Festps. 912). S. 13—15: »Guds Søn nedsteg i Jordans Flod« (jfr. Festps. 913). S. 16—18: »Kvindens Sæd skal Slangen knuse« (jfr. Festps. 914). S. 18—19: *Broen*. »Tit jeg og min Fader . . .«. Ufuldendt. S. 59—60: »Jord og Himmel at forbinde« (jfr. Festps. 936). S. 61—62: »Grøn er Engen, Havet blaåt«, omarbejdet til: »Skion er Vaaren allevegne« (5 6-liniede salmestrofer. Afskrift, såvidt læselig, i fasc. 393 med Svend Grundtvigs påskrift: Fra sidste sygdom. Ikke færdigt). S. 63—65: »Opstandelses-Tiden med Evigheds Aar (Salme, afskrift i fasc. 393 dateret 1867). S. 66: »Gud Herren har med evigt Gavn« (6 4-liniede salmestrofer; afskriften i fasc. 393 dateret 1867 og påskrevet »Sygedigt. Henlægges«). S. 67—70: »Hvor

Den ikke udgivne produktion fra 1867 er af langt større omfang. Som nævnt hos Weltzer (s. 218) skrev Grundtvig i tiden før Palmesøndag daglig en del epigrammer, hvoraf han læste et — »Morgenfruerne« — for Elise Lindberg. En række af disse epigrammer (det første netop betitlet »Morgenfruer«) er nu fundet, indført bagest i en folioprotokol (Grundtvig-Arkivet fasc. 305; den første og sidste side af disse »strøtanker« er gengivet her som illustration nr. 3 og 4), og de udgives her fuldstændigt, dels fordi de langt bedre end den nedenfor nævnte protokol med »Danske Strø-Tanker« illustrerer Grundtvigs aforistiske syslen, dels fordi flere af dem foruden at være sygdomsdokumenter har nogen literær egenverdi. Disse »Rimelige Strøtanker« skal i det følgende nærmere betragtes. En anden protokol, hvori Grundtvig ifølge Niels Lindbergs beretning fra dag til dag indførte sine digte, og som han kaldte »Guds Ord« (se Weltzer s. 236), har det ikke været muligt at finde¹⁸⁾. Derimod er der, foruden de i note 17, side 11 anførte inedita fra 1867, bevaret et overraskende stort materiale fra selve opholdet i Frederiksdal, nu i landsretssagfører Mogens Müllertz' besiddelse¹⁹⁾.

Fra H. Bruns biografi (II s. 596) vidste vi, at Grundtvig efter overflytningen til Frederiksdal »skrev meget, skjøndt det blev sagt ham, at hvad han skrev, rimeligvis kom i Kakkellovnen. Han var nu saa overordentlig føjelig i alle Maader, ja, man sagde, at han endog selv puttede sit Skrevne i Ovn«n. At de to personlige digte til de yngste børn, Frederik og Asta, har undgået denne skæbne, er naturligt nok; ligeledes forstår man, at digtkredsen »Højnordens Rimkrønike« er bevaret (se videre om denne s. 47). Mere ejendommeligt er det, at de stærkt sygdomsprægede manuskripter i Mogens Müllertz' eje er undsluppet kakkellovnsdøden. De udgør ikke mindre end ca. 882 beskrevne sider i stort folioformat, alle skrevne i Frederiks-

har du været saa længe, / Aand med Usynligheds Magt«. Formentlig er alle disse digte fra 1867. Det næste digt i protokollen (s. 71—73), det kendte: »Danser! dit Folk er af de Smaa« er autodateret »1868 Octbr. 14«. Indimellem digtene findes foruden den nævnte »Efterskrift« to historiske afhandlinger fra 1867: *Det Attende Aarhundrede* (Rusland, Nordamerika, Napoleon den Store), s. 21—42, og *Det Nittende Aarhundrede* (1815. Folkeligheden, Grækenland og Høinorden), s. 43—57. Begge er udgivet som *Tillæg* til 2. udg. af Haandbog i Verdenshistorien III (1869), jfr. Steen Johansens Bibliografi nr. 518 B.

¹⁸⁾ Formentlig tilintetgjort. Kan ikke være identisk hverken med excerptprotokollen fasc. 305 eller fasc. 395 (protokollen fra 1867—71).

¹⁹⁾ Manuskripterne, hvis eksistens biskop H. Øllgaard og valgmenighedspræst Uffe Hansen nylig gjorde mig opmærksom på, blev af landsrettsagfører Müllertz velvilligst overladt mig til undersøgelse. En af mig udarbejdet registrant findes nu i Grundtvig-Selskabets arkiv.

dal. Som supplement til den omtale af sygdommen, som andre i breve og memoirer har givet, og som hidtil har været lagt til grund for undersøgelsen, har disse meget mærkelige digtninge betydelig interesse. Hvad Grundtvig siger i fortalen til Haandbog i Verdens-Historien 1833 (med henblik paa sin første Verdenskrønike): at hans »Skrift bestandig har været et vel maadelig corrigeret men derfor just des troere Aftryk« af hans liv, gælder også hans produktion i sygdomsåret. Sammenholdt med de øvrige bevarede digtninge fra opholdet i Frederiksdal (fra sidst i april til sidst i september), ialt over 1000 foliosider, afgiver de nyfundne en kilde, som både fra et psykiatrisk og et literærpsykologisk synspunkt fortjener undersøgelse, men som på grund af sit formidable omfang og ofte næsten ulæselige karakter er tungt tilgængelig. En hjælp er det, at Frederik Grundtvig ofte med sirligste skønskrift har renskrevet partier af faderens prent, som ellers vilde være umulige at tyde — en rørende illustration til drengens ord, da familien ønskede ham fjernet fra den syge: »Min Fader kan ikke undvære mig« (Weltzer s. 245).

Sparrewohn oplyser i et brev af 27. april 1867, at Grundtvig straks efter ankomsten til Frederiksdal forlangte »sin gamle Bog, som han skrev alle sine Tanker og Phantasier op i de sidste Dage i Hjemmet; den var ikke udskreven, og vi havde vel faaet den med«. Lægen oplyste, at den holdtes tilbage i hjemmet under laas og lukke, fordi indholdet var sygeligt. Da Grundtvig påstod, at han godt kunde huske, hvad der stod i den og nu vilde afskrive det altsammen i den nye protokol, sagde lægen, at så vilde også den nye blive taget i forvaring, når den var udskrevet; Grundtvig frafaldt da dette forsæt: »Jasaa, saa maa jeg ogsaa nu, som jeg altid tidligere har gjort, skrive under Censur, og det maa jeg jo saa finde mig i« (Weltzer s. 249). Næste morgen, såsnart han havde fået sin medicin og piben var tændt, greb Grundtvig protokollen og skrev »med en Iilfærdighed uden Lige og en Tankeflugt alt paa det religiøse Omraade«. Den her nævnte »nye« protokol er blandt de fremkomne arkivalier; den er i stor folio, på 105 paginerede sider (skulde være 107; 104 og 105 optræder to gange), har som mottovers strofen: »Alt med Jesus-Christus-Navnet« (= SS V nr. 170) og er påbegyndt fredag den 26. april ifølge titelbladet, der har ordlyden: DANSKE STRØ-TANKER. Andet Hefte af Nik. Fred. Sev. Grundtvig. Ord lugter ikke (Birkerets-Dom af afdøde Birkedommer Hald i Li.-Nestved.) Begyndt i Vorherres Jesu Christi Navn Dagen efter Paaske-Flyttestid 1867. Frederiksdal paa Bakken.

Straks i det indledende digt, *Drømmene*, findes glimt af Grundtvigs overflyttelse til Frederiksdal. Det ustrofiske digt indeholder en

bizar fiktion: digteren drømmer om en unævnt god vens pludselige sindssygdом, forårsaget ved at han (Grundtvig), efter bordet, da piben blev røget, ved et uheld slog vennen med denne; midt i denne fortvivlede drøm vågnede digteren og vidste ej mer sine levende råd:

- 1 Da kom de Sorte og tog mig paa Sengen
 Tog mig med Kvinden saavelsom med Drengen,
 Sagde, jeg var saa ravruskende gal,
 At jeg kun passed til *Frederiksdal*,
- 5 Der, hvor Fru *Brun* paa sit *Æsel* red vild,
 Der, hvor *Raffard* af sin *Næse* slog Ild,
 Der, hvor den gale *Schulin* med et Spark
 Sparked Forstanden fra al *Dannemark*,
 Mens lille *Ingerslev* (??) kiorde en Plov,
- 10 Uden engang at kunne sige: *Hov*.
 Græd jeg ikke før, saa græd jeg da,
 Dertil raabde de alle Haha:
 Har vi dig nu, Godkarl! engang,
 Du, som har flakket den Sommer lang,
- 15 Fra den *Kinesiske Sø-Kyst* og *Grændse*,
 Uden en Regel hos *Baden* at ændse,
 Endsige da, ved en *Madvigsk Bom*
 Finde dig i at gaae udenom!
 Nu kan bag Dørren du staae til du raadner,
- 20 Usle poetiske Kogler og Kodner!²⁰⁾
 Du, med din blinde fantastiske Drift,
 Du har forvirret al *Tale* og *Skrift*!²¹⁾

Senere i digtet optræder atter den vrangforestilling, at Grundtvig er blevet sat fast på grund af sit uforklarlige vanheld overfor vennen:

²⁰⁾ = Kaadner, d. e. boelsmand, beboer af et *kaad* (husmandssted).

²¹⁾ Pag. 2—3. — *Carl Weltzer* og *Ernst J. Borup* oplyser flg.: *Lin. 1*: »de Sorte« : formodentlig Gr.s yngre venner Fr. Barfod, N. Lindberg og Ths. Skat Rørdam, der sørgede for, at han kom under lægebehandling. — *Lin. 5*: »Fru Brun« : Friederike Brun, f. Münter, holdt en årrække et literært hof paa Sophienholm v. *Frederiksdal*. På samtidige stik af landstedet ses de græssende æsler, hvorpå fruén og hendes to dansk-spanske plejedøtre red omkring. *Lin. 6*: Den franske reformerte præst i Kbhvn. J. A. Raffard, der var grev Schulins gode ven, havde sommerbolig på »*Tusculum*« i egnen ved *Frederiksdal*. *Lin. 7*: »gale *Schulin*« — da intet medlem af den ellers intelligente *Schulin*'ske slægt er kendt under dette navn, må der vel gættes på den første af slægten, der var ejer af *Frederiksdal Slot*, den gamle politiker J. S. Schulín, der i det 18. årh. var en af den danske regerings hovedforhandlere i tronfølgedrøftelserne med Sverige og Rusland. *Lin. 9*: »*Ingerslev*« — muligvis skolemanden, rektor C. F. Ingerslev, der i 30erne var ivrig for reformer i latinskoleundervisningen. *Lin. 16*: Jacob Badens: »*Grammatica Latina*« 1782 havde medvirket til at vække Gr.s lede ved Latin. *Lin. 17*: Gr.s skolepolitiske modstander I. N. Madvig, hvis kendte latinske sprogglære udkom 1841.

Nu har vi grebet dig, du kan ei slaae,
 Loven og *Retten* maa over dig gaae,
 Selv du bekiender, at ei du veed,
 Hvordan din Ven kom i Gulvet ned,
 Saa ikke længer saa dybt du stikker,
 At paa dig selv du ret er sikker,
 Nu maae du lægges i Baand og Bast, — — (pag. 4).

Et senere digt, *Frederiksdal*, synes påbegyndt i en lysere stemning:

Hvilket lille Nazaret!
 Hvilken yndig Voxel-Plet!
 Hvor de muntre Fiske spille,
 Glæder vinke, Sorgen kyse,
 Hvor af Nattergalens Trille
 Lives op de Nætter lyse,
 Hvor man stanger store Aal,
 Som Amager-Landets Kaal, — — (pag. 37).

Men efter en videre ordrig skildring af Furesøens bøgeskove, badesteder og herregårde ender den tilsyneladende idyl i følelsen af forvisningens tragik:

Frederiksdal! i dine Skove,
 Fuursø! ved din blanke Vove,
 Det en Dane-Skjald betænker,
 Som har alle Verdens Rænker
 Sandet (?) i et Aaretal (?),
 Finde værst dog af dem alle
 Mesteren for Skovens Skjalde
 I en Hytte, i en Have
 Her lyslevende begrave!^{22a)}

Intet af protokollens tolv digte har — sådan som tilfældet er med flere af de »Rimelige Strøtanker« — karakter af epigrammer. En stor gruppe er historiefilosofiske overskuer (s. 41—84 med digtene:

^{22a)} Pag. 40—41. — Forstander *Ernst J. Borup* oplyser: den lokale tradition udpeger ejendommen »Den gamle Have«, Nybrovej nr. 455, som stedet, hvor Grundtvig boede i Frederiksdal (ifølge magister *C. V. Otterstrøm*). Ejendommen ligger på en bakke, omgivet af en stor have, der er indhegnet med et imponerende højt stengærde. Grundtvig var utilfreds med kun at måtte færdes i haven (se *Weltzer* s. 253), som tidligere havde været lysthave til slottet. Mens stengærderne er bevaret, er ejendommen, som på Grundtvigs tid hed »Enighedslust«, siden moderniseret; den ligger på hjørnet af Kulhusvejen og Nybrovejen lige syd for Frederiksdal Vandmølle og kun få skridt fra Frederiksdal Kro, hvor læge Sparrewohn og Svend Grundtvig mødtes til samtaler om Grundtvigs sygdom.

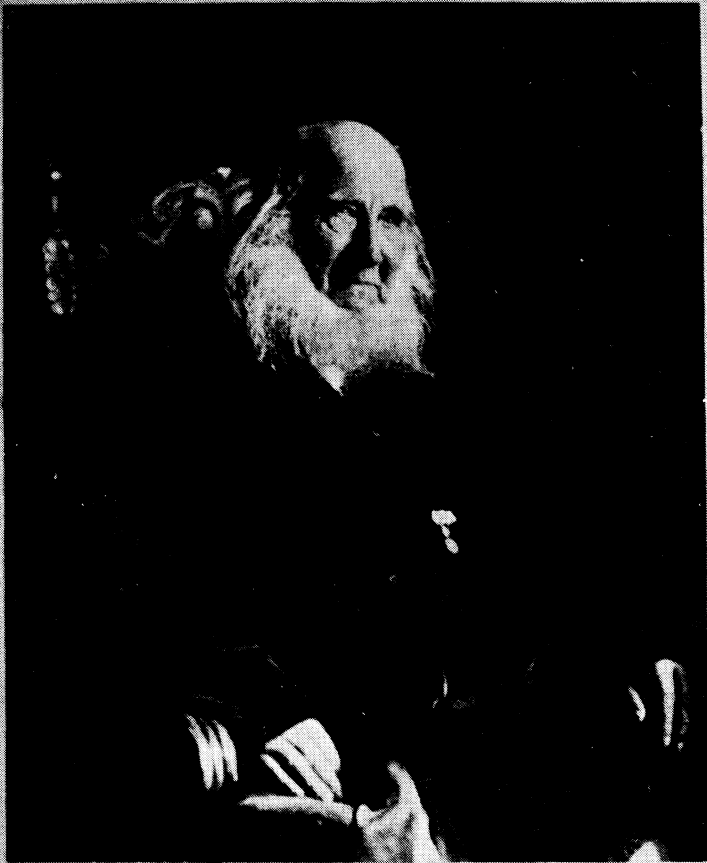
Romer-Riget, Mahomed, Græker-Folket, Høinorden). Personligt præg har især de to digte: *Georg Sverdrup* (s. 34—36) og det burleske *Biskop Mynster og Sanct Peder* (s. 89—102); i det sidste henvender Mynster sig til Sct. Peder i anledning af rygterne fra Danmark om Grundtvigs ritualbrud, idet han finder, at »Martensen er ham voxen ei«; der udspænder sig en hel disput i folkeligt ordvalg mellem dem om Grundtvigs dåb- og nadversyn.

Resten af manuskripterne i Mogens Müllertz' eje, ca. 775 sider, på løse folioark, er næsten alle forsynet med fællestitlen *Notabener* og frembyder betydelige vanskeligheder med hensyn til sammenhængen, da pagineringen ofte er irrelevant og nogle ark er bortkomne. Der foreligger to grupper »Notabener«; den første, pagineret 1—30 (men flere ark fattes), indeholder 11, den anden (pagineret 1—206) ikke mindre end 71 digte, hvoraf adskillige meget lange. Afgørende for dateringen er det 34. digt i anden og største afdeling, betitlet *1867* og skrevet midsommers: før dette år er til ende skal Danmarks skæbne vendes og Sønder-Jylland atter blive vort, skønt udsigterne synes så håbløst mørke: »Halvt er Aaret alt henrundet, / Vi har ingen Seier vundet, / Heller lidt et Nederlag, / Mer indviklet blev vor Gaade, / Skjalden selv, som Lykke spaade, / Trods sin stærke, dybe Længsel, / Kukulurer i sit Fængsel«.

Indholdet af disse talrige »Notabener« er yderst broget. I de endeløse, hastigt nedrablede rimerier er mængder af vraggods fra hans nedbrudte ånds gamle domæner byltet ihob og undertiden på ganske forstyrret vis slynget sammen med stemninger fra sygdomstiden; gamle temaer — ofte også tidligere brugte digttitler — genoptages bestandig. I *første gruppe* følger efter et par epigramagtige småvers (bl. a. »Birkedommer *Hald*«^{22b}) og »Det aandelige Klokkestøberi«) nogle lidt længere tankedigte med temaer som »Lovløsheden«, »Examen«, »Kvindens Skudsmaal«. Derpå kommer et digt om »Hr. Grundtvigs egen Person« betitlet »Den gale Vartov-Præst« og endnu et selvbiografisk: »Exeter-Bogen«, hvorefter hele resten (arkene 6v—30) optages af det lange digt »Christ-Kirken«.

I den *anden gruppe* er hovedparten af de første 34 digte ustrofiske læredigte som det sidstnævnte eller historiske overblik og fremblik med titler som: *Tid og Evighed*, *Norge*, *Gothland*, *Engeland* og *Engelsk-Manden*, *Den christelige Danske Frikirke*, *Tyskland*,

^{22b}) Grundtvigs onkel *Hans Peter Hald* (1710—1786), gift 1752 med Trone Birgitte Grundtvig (1732—1813), en søster til Gr.s fader (se Stamtavle over Familien Hald, 1929). Fra 1756—1779 var han birkedommer i Herlufsholm Birk, jfr. »citatet« af ham på Gr.s titelblad, aftrykt s. 13 her (meddelt af *Steen Johansen*).

Ant for minde Skat i yngre Aars
han var en af den Romer Sanges:
I Hjaldrab han de Levedes Havn
I London Skulde omme gi d's
1867. Til Svend Jun. Grundtvig

32 Skilling.

N. S. F. Grundtvig født 1783.
 født d. 18. Decbr 1801. Dødt d. 1. Oct
 1872. 83 Aar gammel. allsind
 Guds rige og alle Guds
 Guds rige og alle Guds
 Guds rige og alle Guds
 Guds rige og alle Guds
 Guds rige og alle Guds

Allermands Kærlighed!

Jeg har igaar ved den
 offentlige Gæstgæstgæst i
 Gæstgæstgæstgæst
 ved Gæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst

Er det mig at
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst

Er det mig at
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst
 Gæstgæstgæstgæstgæst

Ebræerne, Italien, Rusland (og en række andre lande), Jylland, Det Attende Aarhundrede, Hindostan, Kæmpe-Aanden, Kvinden, Danmark, Mennesket, Nytaars-Tiden osv. osv. Det 6. digt er selvbiografisk: *Mit Levnetsløb* (29 beskrevne sider), men langt mere udflydende og ubetydeligt end det tidligere på året affattede, i fasc. 395 bevarede digt om den lyshårede kapellan, der »indblæste Gyldenaaret« i Danmark, i kirke og skole. Som en prøve hidsættes nogle vers fra ark 22r:

Thi til Stridsmand er jeg baaret,
 Og til Stridsmand er jeg skabt,
 Dertil Gud mig har udkaaret,
 Ingen Strid jeg end har tabt,
 Og med Runer jeg tør riste:
 Taber heller ei den sidste:
 Striden mod vor fælles Fiende,
 Som vi aldrig *selv* kan vinde,
 Vinder kun ved Tro paa ham
Ham, som bar vor Synd og Skam . . .

Nr. 19 i samlingen: *Mit Levnetsløb (Tillæg)* er forsåvidt langt bedre disponeret, idet det er bygget op over Grundtvigs forhold til og bekendte samtaler med Frederik den Sjette; det indeholder en bred skildring af Englandsrejserne og slutter med kaldelsen til Vartov og præstegerningen dér

Indtil nu, ved *Paaske-Tid*
 Jeg blev *fængslet* og *ført hid*,
 Hvor jeg er slet ingen Ting,
 Sover, humper lidt omkring,
 Gjør med *Pennen kiønne Sving*,
 Men slet *ingen store Spring*,

Drømmer om de gamle Dage,
 Og om Nutids Gyldenaar,
 Drømmer frem mig og tilbage
 I et Aar foruden Vaar,
 Men som er en evig *Sommer* . . .

Efter digtet 1867, der tidligst kan være affattet i juli, er der tydeligvis indtrådt en meget mærkbar bedring i den syge digters poetiske evne; størsteparten af de følgende digte er *strofiske* og adskillige er både formelt så sikkert opbyggede (væsentligt i Grundtvigs yndlingsstrofer) og indholdsmæssigt så lødige, at de kunde tåle udgivelse. Det gælder navnlig en række digte om kirkehistoriske personligheder, alle affattede i 6-liniede strofer: Irenæus, Ambros, Augustin, Benedikt, Gregor den Store og Villibrord. Det længste (ca. 72 strofer) hedder: Kirkespeilet. Andre strofiske digte er »Sommer-Møen Marie« (om Jomfru Maria), Holger Danske, Grotte-Kværnen. 8 digte — ret svage rimøvelser — har temaer fra »Jesu Bjerg-Tale« (nr. 45—52). Som helhed er de strofiske digte (nr. 35—54) mere sluttede end de

foregående ustrofiske og teksten er oftest intakt. Som eksempel på arten af disse strofiske digte hidsættes 8. og 9. strofe (af 10) om Irenæus (pag. 160 r—v):

<i>Irenæus sank i Graven,</i>	<i>Leve dog i Eftermælet</i>
<i>Træt af Kiætter-Sværmenes Skrig,</i>	<i>Skal, med Christi Menighed</i>
<i>Paa hans Bautasten Indskriften</i>	<i>Han, som har med Tyv ei hælet,</i>
<i>Er: med ham til Himmerig</i>	<i>Han, hvis Mund ei hused Svig,</i>
<i>Foer, med Troen paa Livsordet</i>	<i>Men med Ordet holdt ved Daaben</i>
<i>Aand fra Badet og Gudsbordet!</i>	<i>Herrens Kirkedør vidaaben.</i>

Slutpartiet af »Notabenerne« (efter min optælling nr. 55—71) er dels strofiske, dels ustrofiske og betegner, særlig for de sidstes vedkommende, i mange tilfælde et »tilbagefald« til den i de første 34 Notabener (i anden gruppe) dominerende genre: universalhistoriske overskuer eller læredigte. Hertil hører en række ustrofiske digtninge, bl. a. Island, Tidens Aand, tre digte om Tysker-, Franker- og Vælsker-Aanden, andre om Russer-Riget, China, Hindostan, Ægypten og »Den menneskelige Treenighed«, »Kant og Skolen«, »Strauss«. De strofiske digte i slutpartiet er færre: Kærligheden og Verden, Det nye Italien, samt (næstsidste af Notabener) Christelig Dagvise. Indlagt efter Notabenerne, men ikke hørende til her, er et salmeagtigt udkast: *8de Trinitatis* (som 1867 faldt den 11. august; på dette tidspunkt var Grundtvig midt i affattelsen af »Høinordens Rimkrønike«), begyndende: »Menighed! vogt dig for falske Propheter, / Pesten for Livet ved Nat og ved Dag«.

Hvad Grundtvig har nedskrevet under betegnelsen *Notabener* er, som dette overblik viser, en såre blandet buket. Mange af digtene er virkelig forfatterens *anmærkninger* til historiens gang eller tidens problemer og menighedens livsspørgsmål; andre falder mindre godt ind under den valgte betegnelse, men drejer sig dog om ting, som det efter hans formening er værd at mærke sig vel. Forsåvidt belyser denne uhemmede produktivitet et grunddrag i Grundtvigs »natur«, i hans ansigt som forfatter; det didaktiske, den afgjorte tendens, er tilstede overalt i forfatterskabet. Ved hemningernes bortfald træder endvidere *hovedelementerne* i Grundtvigs poesi ganske overordentlig stærkt frem; de afgørende interessedomnanser i alle disse digte er: det kristelige, det mytologiske, det historiske, det danske (herunder hans oplysnings- og frihedstanker) og det kvindelige. Til udgivelse er disse mss. — med visse ovenfor berørte undtagelser — imidlertid fra et literært synspunkt mindre egnede end de »Rimelige Strøtanker«. Grundtvigs »Notabener« er ligesom protokollen med »Danske Strøtanker« (der nok er nemmere at håndtere, fordi række-

følgen er sikker, men iøvrigt også frembyder store læsevanskeligheder) som helhed udtryk for en sådan åndelig svækkelsestilstand, at en udgivelse kun fra et psykologisk synspunkt kan have en vis, sporadisk interesse. Jeg har derfor valgt at fremlægge dels de to lykønskingsdigte til Frederik og Asta Grundtvig, dels samlingen »Rimelige Strøtanker«, der væsentlig stammer fra sygdommens forstadium. Sammenholdes disse digte med den i PS offentliggjorte digtrække »Høinordens Rimkrønike« og andre digte fra sygdomsåret, især salmerne, ses den trods sygdommen væsentlig ubrudte kontinuitet mellem Grundtvigs øvrige produktion og hans »sygedigte«, og den mulige karakterologiske og kristelige betydning af det alvorlige kriseår fremtræder i ny belysning.

Inden vi går over til denne undersøgelse, skal som baggrund for de meddelte digte gengives fem aktstykker, nemlig Grundtvigs afskedsansøgning, »Dagbladet«s meddelelse om gudstjenesten Palmesøndag, Grundtvigs egenhændige indberetning, samt det ovenfor s. 9 omtalte brevs kifte mellem G. Busck og Sv. Grundtvig. Allerede i selve kirken, lige efter den mærkelige dåbshandling, sagde Grundtvig til sin kapellan, *Kristian Køster*: »Det er jo klart, jeg kan ikke være Embedsmand længer, jeg maa søge min Afsked imorgen«. Om mandagen bragte Køster ham stempelpapir, hvorpå Grundtvig straks samme dag skrev ansøgningen²³), som stiftsprovst *P. C. Rothe* fremsender allerede 16. april, idet han »intet veed at erindre imod den Højærværdige Oldings Begjæring, efter en saa lang og betydningsfuld Virksomhed i vor Folkekirke«. Biskop *Martensen* indstiller 24. april, at ansøgningen »snarest muligt« tages tilfølge²⁴).

Den 17. april bragte »Dagbladet«, redigeret af Grundtvigs bitre politiske fjende, *C. St. A. Bille*, et referat af den sensationelle, 5 timer lange gudstjeneste, som sammenholdt med vore øvrige kilder i alt væsentligt er pålideligt og — målt med nutidens journalistik — må betegnes som både sobert og mådeholdent. Denne artikel foranledigede, at stiftsprovsten, som dagen før havde besøgt Grundtvig, nu greb ind. I samtalen »yttrede han vel Meget, som intet overraskende havde efter hans særegne Aandsejendommelighed, men derhos andet,

²³) Køsters indberetning (i Rigsarkivet, se nedennævnte oplysning). Den egenhændige koncept er bevaret i Ny kgl. Saml. 3647, 4°. Billede nr. 2 i nærværende afhandling gengiver konceptens første side. Den indgivne renskrift (Rigsarkivet, C M 1. Dept. T. 472) viser kun få rettelser (angivet i skarp parentes).

²⁴) Om påtegningerne i Kultusministeriet se Weltzers afhandling s. 212. En fuldstændig dokumentarisk udgivelse af de officielle aktstykker og en undersøgelse af, hvorfor sagen stillede i bero mod biskoppens vilje, vilde være af kirkehistorisk interesse.

som unægtelig var saa paafaldende, at jeg ikke var uden Betænk-
lighed ved, hvorledes det kunde gaae ved Afskedsprædikenen²⁵⁾.
Dog krævede Rothe om tirsdagen kun, at der ingen sakramentfor-
valtning fandt sted ved den påtænkte afskedsgudstjeneste Langfre-
dag. Nu tilstiller han straks Grundtvig et eksemplar af »Dagbladet«,
over hvis beretning »jeg tjenstligst skulde udbede mig Deres Højvel-
baarne Højærværdigheds Erklæring behageligen meddeelt«, og be-
gærer afskedsprædikenen opsat indtil videre. Grundtvigs indberet-
ning, der bringer nye enkeltheder, navnlig om skrifttalen, gør det
endelig for stiftsprovsten »bevisligt«, at Grundtvig led af sindsfor-
virring²⁶⁾.

De to sidste aktstykker, som meddeles, er brevet fra Grundtvigs
varmhjertede, men ukritiske præsteven *Gunni Busck* til *Svend
Grundtvig*, og dennes heftige, men kloge og rettænkende svar. An-
ledningen var deres afvigende syn på det nye motto, som Grundtvig
forlangte anbragt på titelbladet til 2. udgave af 1. bind af *Haandbog
i Verdenshistorien*, nemlig skriftstedet fra *Matth. 16,3*: »Om Him-
melens Skikkelse vide I at dømme, men om *Tidernes Tegn* kunne
I ikke.« (1. udg. havde som motto haft *Joh. Müllers* ord: *Wo das
meiste Leben, dort ist der Sieg.* — Titelbladet til 2. udgave af 2. bd.
af *Haandbogen*, der var udsendt allerede i 1862, havde ifølge *Svend
Grundtvig* oprindeligt intet motto). Ordet om »*Tidernes Tegn*« havde
Grundtvig vistnok alluderet til i sin prædiken *Palmesøndag* (ifølge
»*Dagbladet*«, se omstående s. 231), og i den stille uge var han så
stærkt optaget af det, at han dels ønskede det som titelsprog på ny-
udgaven, dels hentydede til det i sin »verbalnote« til udenrigsmini-
ster greve *Friis* (se iøvrigt *Weltzer* s. 236 f.). Man forstår derfor
Svend Grundtvigs betænkelse ved dette motto. Grundtvig lod det
dog efter helbredelsen sætte (på græsk) på nye titelblade til alle
tre bind! — *Svend Grundtvigs* brev viser, at det er galt, når *Helweg*
(s. 101) oplyser, at Grundtvig den første tid i *Frederiksdal* »blev
underholdt med lidt Højtlæsning, men maatte iøvrigt intet tage sig
for«. For det første skrev han, som vi har set, lige fra starten en
ustyrlig mængde digte; for det andet begik man den »*Inconseqvens*«
(*Sv. Grundtvig*) at tillade ham at læse korrektur på de sidste ark

²⁵⁾ Rothes indberetning af ²⁹/₄ 1867 (Rigsarkivet, C M 1. Dept. T 472).

²⁶⁾ Rothes brev til Grundtvig af ¹⁷/₄ 1867 (Ny kgl. Saml. 3647, 4°) og oven-
nævnte indberetning. Grundtvigs indberetning foreligger mellem de af
stiftsprovsten bilagte akter (Bilag Nr. 3 A). Dens »paa adskillige Steder
fuldstændig ulæselige Skrift« (*Helweg* s. 99) er i forhold til mange af
hans manuskripter fra de senere år den rene skønskrift; trods svagt
rystende hånd er hvert eneste ord tydeligt.

af Haandbogens 1. bind. De rettelser, som Grundtvig dikterede til sønnen Frederik, blev inden afleveringen til G. S. Wibes trykkeri gennemset af Svend Grundtvig, der dels fjernede ændringer, som bar spor af sygdommen, dels — ligesom i de tidligere hefter — fortsatte sin revision af faderens stavemåde; navnlig fjernedes de mange bindestregsord, som Grundtvig yndede (Spotte-Fugle, Slagter-Svende, Sær-Syn etc. skrives i eet ord), ligesom de fleste af Grundtvigs tallose spatieringer opgives. Svend Grundtvigs brev giver iøvrigt et værdifuldt indtryk af hans stærke personlighed og hans forhold til faderen.

II. AKTSTYKKER

1. Grundtvigs afskedsansøgning (15. april 1867).

Allernaadigste Konge!

N. F. S. Grundtvig, født 1783, præsteviet 1811, kaldet til *Vartou* 1839, ansøger allerunderdanigst om Afsked i Naade fra det ham i Helligaands-Hospitalet allernaadigst betroede Embede!

Jeg har igaar ved den offen[t]lige Guds-Tjeneste i Helligaands-Hospitalet, ved begge de høiværdige Sakramenters Forvaltning vitterlig overtraadt den Evangelisk-Lutherske Kirkes Love og Vedtægter, som [jeg] havde lovet [jeg har] ubrødelig at holde.

Da jeg derfor herefter i min høie Alderdom slet ikke er sikker paa mig selv, beder jeg allerunderdanigst Deres Majestæt allernaadigst at forunde mig Afsked i Naade fra det mig allernaadigst // i den Danske Folke-Kirke betroede Embede! Ligeledes beder jeg mig allernaadigst befriet fra den ved mit Jubilæum, 1861 tildeelte Rang med Biskoppen i Sælland som jeg har maattet betale med en Rangskat af 72 rdlr om Aaret.

Endelig beder jeg allerunderdanigst om, at maatte til min // Død beholde den Dannebrog-Orden, som Kong Christian den 8^{te}de bærede

mig med ved sin Thron-Bestigelse 1840, og som jeg aldrig har vanæret!

Allerunderdanigst

14 [1ste] April 1867.

N. F. S. [S.] Grundtvig²⁷⁾.

2. Dagbladet Nr. 91, Onsdagen den 17. April 1867.

Efter flere samstemmende Beretninger har der i Søndags i Vartou Kirke fundet en høist eiendommelig Gudstjeneste Sted. Efter en af de modtagne Meddelelser optage vi Nedenstaaende:

Der havde til Gudstjenesten den 14de meldt sig temmelig Mange til Altergang, og efter Skriftetalen, som Biskop Grundtvig selv holdt, blev Kommunikanterne stedede til Syndsforladelse. Da der ikke var Flere, som mødte, vendte Biskoppen sig til Menigheden med følgende Ord: »Er der ikke Flere? Kom! Kirkebetjen[ten]e faae Ordre at vise dem bort, som ikke komme; de maae ikke være her«²⁸⁾. Et Øieblik kunde Menigheden ikke komme sig af sin Forbauselse, men derefter strømmede der Altersøgende til i Masse, og Syndsforladelsen blev tildeelt dem Alle. Under denne Handling opfordrede Biskoppen gjentagne Gange Alle til at komme, ja irettesatte endog Nogle, som ledte smaa Børn bort, og erklærede, at Alle havde fri Adgang. Henimod Slutningen vendte Biskop Grundtvig sig pludselig til *Hds. Maj. Enkedronningen*, som havde været tilstede fra Gudstjenestens Begyndelse, og sagde: »Hvor er Danmarks Dronning? Kom, Syndens [!] Dronning«²⁹⁾ til Fredens Drot!« Og ved at give Hds. Majestæt Syndsforladelsen føiede Biskoppen til

²⁷⁾ Såvel Grundtvigs egen datering (14. april) som renskriftens (1. april) er fejlagtige, som det fremgår af selve ansøgningen: »Jeg har igaar . . .« — I Ny kgl. Saml. 3647 findes tillige en koncept af følgende ordlyd: »Saalænge jeg boede ved Gl. Kongevei i Frederiksberg Sogn, blev min Rang-Skat betalt paa Kiøbenhavns Amtsstue, og senest med 33 rdlr for det første Halvaar 1867. Aldrig har jeg imidler[tid] betalt den mig paabebyrdede Rang-Skat uden Indsigelse, da jeg hverken kan finde Rang-Skat forligelig med Danmarks Riges Grundlov, ikke heller kan indsee, at der, selv i modsat Fald, kunde med Rette kræves Skat af den [Rang] // med Sællands Biskop, der ved mit Embeds-Jubilæum 1861 blev mig skænket som en kongelig Naades-Beviisning, men som jeg, under Trudsel med Udpantning er blevet tvunget til at udrede selv efter Frederik den Syvendes Død 1863, uagtet jeg hverken kunde søge eller har faaet Kongelig Bestalling af Christian den Niende paa en Naades-Beviisning af Kong Frederik den Syvende.«

²⁸⁾ Tilsvarende hos Køster: »Kirkebetjentene maa vise dem bort, som ikke kommer til Skrifte, naar Nadveren begynder.«

²⁹⁾ Grundtvig sagde »Dronningen fra Sønden« (jfr. Matth. 12,42!), se hans indberetning her s. 24, hvor tiltalen ifølge Køster er »fuldstændig ordret gjengivet«.

den befalede Formel: »Og dermed ere Danmarks Synder forladte — lad saa Preusserkongen komme med sin Hær!«³⁰⁾.

Efter Skriftemaadet tog den almindelige Gudstjeneste sin Begyndelse, og Prædikenen var da ligeledes høist usædvanlig. Biskop Grundtvig begyndte omtrent saaledes: »Førend jeg begynder, maa jeg dog meddele Eder to Ting. Disse Brillen, som jeg har læst Evangeliet med, har jeg ikke kunnet see med før, nu kan jeg læse udmærket godt, det er en glædelig Fremgang . . . Det Ord i Skriften: »Naar Du beder, da gak ind i dit Lønkammer og luk din Dør« — dette Ord har jeg aldrig forstaaet før i denne Morgen; det vil sige, at I skal folde Jeres Hænder, for saa kan Djævelen ikke paa nogen Maader trænge sig ind, saa er der slaaet en Bom for ham³¹⁾. Er dette ikke en god Lære?« Menigheden besvarede det til den rettede Spørgsmaal med et eenstemmig »Jo«. I Prædikenen fulgte derpaa en forunderlig Blanding af Mystik og Mythologi. Kirkens Kvadrators (»Kredsløbets Fiirkants«) Gaade meente Biskoppen, vilde nu blive løst; han omtalte, at Tidernes Tegn var der, at Jødernes Omvendelse var nær, og at Hedningenes Fyrste stod i Begreb med at drage ind i Verdens Hovedstad (Vilhelm den 1ste i Paris?); men det vilde Gud forhindre osv.³²⁾.

³⁰⁾ Køster: »da han havde tilsagt hende Syndernes Forladelse, tilsagde han tillige Danmark alle dets Synders Forladelse, og føjede til, saavidt jeg mindes: »Nu er der skjænket Fred til Danmark, lad saa Preusserkongen komme!«

³¹⁾ Også dette referat bekræftes af Køster.

³²⁾ Helweg skriver (antagelig på grundlag af H. Brun II s. 595, noten!) med urette, at »Dagbladets« meddelelse på de nævnte punkter er »næppe helt paalidelig« (s. 88). Prædikenen, af hvilken en afskrift er bilagt de ministerielle akter, er ellers udgivet i »Sidste Prædikener« II, s. 50 ff. Af dens begyndelse (hvor han ifølge Køster fulgte sin opskrift) fremgår det, at han virkelig sagde besynderlige ting både om »Kredsløbets Firkant«, om »Indsamlingen af Israels Levning« og »det store Triumf-Tog ind i Verdens Hovedstad«. Den mærkelige udlægning af evangeliets ord: »Siger Zions Datter, see, din Konge kommer til dig sagtmodig, ridende paa Aseninden og Føllet; ja, er ikke Føllet allerede født og baaret hos os i de skønne Græsgange? voxer det ikke i Dagetal ved de sprudlende Vande, rede til at springe i Moderens Spor, saasart Herrens Discipler løser Moderen og siger, at Herren haver dem begge behov« synes også at være bibeholdt og skærpet i den holdte prædiken, hvor Grundtvig skal have sagt: »Jeg har i Dag løst Moderen!« (ifølge *Ludvig Bøgeskov*: *Tre Gennembrudsmænd. Skildringer fra Menighedslivet i Vendsyssel III, Odense 1905*, udtlydende lærer *Ove Grønberg* i sin skildring af gudstjenesten (*Nordisk Pintsefest*) ordene således, at *Moderen* er Guds sande menighed, som Herren (med Grundtvig som redskab og profet) har løst fra Statskirkens love og vedtægter. Ifølge samme kilde skal Grundtvig også have sagt: »Det er ikke mig, som taler til Eder i Dag; men det er den Herre Kristus, der har laant min usle Hytte og taget Bolig i den for at føre Ordet for Eder«. Både de nævnte træk og flere andre i opskriften viser det urigtige i Helwegs bedømmelse (s. 87), at opskriften »frembyder i og for sig ikke noget fra det normale afvigende«.

Det skal endnu kun tilføies, at Kirkebetjentene havde faaet Ordre til at anmode Professor *Frederik Hammerich* og Pastor *Helveg* om at møde i Ornat, hvilket de ogsaa gjorde under Altergangen. Der saae man da det Særsyn, at Professor *Hammerich* uddeelte Alterens Sakramente til Biskop *Grundtvig* og dennes endnu ukonfirmerede Søn, der vel er en 11 eller 12 Aar gammel³³⁾, og at Biskoppen for Alteret kyssede sin Hustru og Søn. Ved en Daabsakt, der forrettedes, talte *Grundtvig*, alt imedens han oplæste Formularen, til det lille grædende Barn omtrent saaledes: Ja Du græder, men det er Djævelen, der skal uddrives; det er haardt nok, saa, saa, osv.³⁴⁾.

3. *Grundtvigs indberetning af 18. april 1867.*

Idet jeg takker Deres Høiærværdighed for Deres venlige Besøg og tilsvarende Brev fra igaar, beder jeg Dem modtage min ærbødigste Indberetning om den selvgjorte Gudstjeneste i Helligaands-Hospitalet (Vartou Kirke) afvigte Palme-Søndag!

Da jeg kom til Kirken i Søndags, var jeg aldeles uforberedt paa Altergangen, men fik, da jeg gik ned i Kirken, den Indskydelse, at jeg skulde skrifte over Bibel-Sproget af *Johannes det Ellefte: kan du troe, da skal du see Guds Herlighed.*

Saasnart jeg imidlertid begyndte at tale, kom Guds Aand over mig, saa jeg, *ude af mig selv*, anvendte Herrens Ord paa hele hans Menighed og indbød den, baade Unge og Gamle til hans hellige Nadver, og da jeg længe forgæves havde ventet paa, at Dronning *Caroline Amalie*, som var tilstede med sin Hofdame, Frøken *Poulsen*, // skulde komme af sig selv, spurgde jeg med høi Røst: hvor er Dronningen af *Danmark*? Dronningen fra *Sønden* kom for at høre *Salomons* Viisdom, og her er mere end *Salomon*! Da reiste Dronningen sig strax med sin Hofdame og knælede midt for Alteret mellem de andre Gæster, hvorpaa jeg høitidelig, paa mit hellige Embeds-Vegne til-sagde Hende baade Hendes egne og hele det *Danske Folks Syndernes Forladelse*, hvorfor hun takkede med et Engle-Smil, som ikke skal glemmes enten i denne Verden eller i den Tilkommende.

Dog maa jeg ikke glemme at tilføie, at jeg saae netop det samme *Engle-Smil* forud [?] paa et Barne-Ansigt, nemlig *Ane Mariæ* fra *Grundtvigs* Høiskole paa *Marielyst*, og at hun tillige, saasnart jeg kom, rakde mig smilende Haanden og saae saa klogt paa mig med sine tindrende Øine, at jeg for første Gang i mit Liv // maatte tiltale det spæde Barn, som ikke vidste Forskiel paa Venstre og Høire. Efter at jeg derfor i *Jesu* Navn havde meddelt Barnet *det hellige Kors*es Tegn, som jeg nu først indsaae, hører ligesaa *uadskillelig* til *Forsagelsen*, som *Daaben* med Vand hører til *Troes-Bekjendel-*

³³⁾ *Frederik Lange Grundtvig* fyldte 13 år den 15/8 1867.

³⁴⁾ I samme spalte, som bringer denne artikel, meddeler »Dagbladet«, at assessor *G. Rosenkilde* har udgivet et portræt i visitkortformat af biskop *Grundtvig* (billede nr. 1 i nærværende afhandling).

sen³⁶⁾, taltalde jeg Barnet selv om hvad Herren har sagt om de *smaa Børn*, som Guds Rige hører til, og om de *Andre*, som aldrig komme i Himmeriges-Rige, med mindre de vil modtage det *ligesom de spæde Børn*, hvilket alt hun modtog smilende og leende, hvorefter jeg tog paa hende og velsignede hende i Herrens Navn. Saa det var først *derefter*, hun græd [,] *ventelig* fordi hende hendes Hofte ligesom Jakobs gik af Ledd, da hun modtog »den evige Velsignelse i det himmelske Bad.

Ærbødigt

N. F. S. Grundtvig.

18de April 1867.

4. Gunni Busck til Svend Grundtvig 14. juni 1867.

Brøndbyvester 14. Juni 1867.

Hvad jeg vilde have sagt Dem igaar, men fik ikke sagt, fordi De, førend jeg kom tilorde, overfusede mig med Beskyldninger, der Gud ske Lov! ingen Magt har i sig, fordi de har ingen Sandhed i sig, det vil jeg nu skrivtlig meddele Dem for — saa vidt det staaer til mig — derved at forhindre, at De ikke gjør i Uforstand — hvad De i Deres Hjerter vist ikke vil — gjør Deres gamle Faders tunge og maaske snart talte Dage endnu tungere!

Der kunde for min egen Deel være en Deel at sige til hvad De har tilregnet mig af Skyld i den haarde Dom, De ved Sygdommens Udbrud fældte over de Fruentimre, der ikke saa tidlig, som vi Andre, fik Øinene op for det aldeles sindsforvirrede i Deres Faders Tilstand³⁶⁾; men det vil jeg spare Dem og mig for, da det jo angaaer Beskyldninger imod mig, som jeg, uadspurgt, ingen Trang føler til at retfærdiggjøre mig for, hverken for Dem eller Nogen. Men jeg vil alene holde mig til hvad der angaaer det, som saavel De, som jeg og Enhver, der mener det oprigtigt med Deres Faders, min Vens Helbredelse bør iagttage. At han, saavidt det kun er muligt, maa holdes fri for

³⁶⁾ At en sådan forståelse af korstegnet først ved denne dåbsakt skulde være gået op for Grundtvig, modbevises af hans ord i et brev til Elise Stampe af 1/8 1856, hvor det hedder: »Hvad derimod først meget seent er faldet mig ind, men sidder desuagtet *urokkelig* fast, det er, at Korsets Tegn ved Daaben, med det christelige Ord, som erklærer det for Menneske-Sønnens, den korsfæstede Frelasers Tegn, maa igunden høre ligesaa nødvendigt til *Forsagelsen*, som Døbelsen til *Troes-Bekiendelsen*« (se min bog: Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse, 1949, s. 370).

³⁶⁾ At Busck faktisk på det kritiske tidspunkt stillede sig på »Fruentimrenes« side, fremgår bl. a. af hans brev til Grundtvig af 16/4 1867 (Grundtvig-Arkivet fasc. 460). Det begynder således: »Har Du min gamle Ven og Broder i Herren, roest Danneqvinden og sat din Fortrøstning om Danmarks Fremtid, næst Gud, til hende, saa viser hun Dig ogsaa ofte at hun er dig tro og forstaaer ganske anderledes at skjønne paa Hjertetalen end de *forunderlige* Mandfolk, for ikke at sige noget værre.«

alle stærke Sindsbevægelser og Hjertekrænkelser er antaget, som af enhver Læge, saa og af Enhver, der med sund Eftertanke dømmes om hans Tilstand. Denne Grundsætning har jeg hele Tiden fulgt og er derfor ikke kommet til ham, førend han selv lod mig kalde og jeg gjorde det endda kun *paa de Betingelser*, jeg lod fremsætte for ham og som han selv gik ind paa og har, som den ærlige og trofaste Mand, han har været alle sine Dage, ogsaa holdt de tvende Gange, jeg har været hos ham. Ofte havde hans Kone bedet mig om at komme til ham og engang i megen Bedrøvelse, hvor det var // haardt for mig at afslaae hende det, da ogsaa Lægen havde mere for det end imod det; men jeg blev dog mit Forsæt tro og sagde: Nei! førend Gr. selv vil tale med mig og lover at han ikke vil vredes og blive ivrig over mine Modsigelser af hans senest udtalte Anskuelser af Christendommen, som jeg slet ikke kan dele med ham³⁷⁾, før bør jeg ikke gaae til ham. At hans Børn Iohan og Svend komme til ham, finder jeg ganske i sin Orden; thi de kunne tale med ham om andre Ting; men til mig vil han strax komme ind paa hvad han har allerbedst af aldrig (?) at tænke paa og da kunde det fremkalde et Brud mellem os, der dog i saamange Aar har ved Guds Naade holdt godt sammen. Derved blev det da; men Christi Himmelfartsdag om Morgenen sagde han til sin Kone: »Men hvordan lever dog Busck, har du slet Intet hørt fra ham i al den Tid? og da hun dertil svarede: Jo jeg har havt flere Breve fra ham — sagde han: Men hvorfor har Du dog aldrig sagt mig et Ord derom? hvortil hun svarede: Fordi Du har aldrig spurgt efter ham og han er ogsaa bange for, naar han kom til Dig, at Du skulde blive heftig og ikke kunde taale hans Modsigelser og modsige Dig i hvad Du i den sidste Tid har talt, det maa han efter sin bestemte Overbeviisning. Da nu Deres Fader hertil svarede, at det kunde jeg være rolig for og ønskede at jeg skulde komme til ham — saa kom jeg forrige Gang og havde en *velsignet* Samtale med ham om Meget. Om Menigheden taledes jeg ogsaa med ham og da Termansen³⁸⁾ Aftenen før paa Fleres Vegne havde besøgt mig for at jeg skulde formaa Gr. til ikke at træde ud af Folkekirken, da de ikke nu kunde følge ham deri — sagde jeg ogsaa dette til ham, hvorpaa han rolig og alvorlig gav mig dette Svar: Det har jeg aldrig villet, naar ikke de Bedste af Menigheden fulgte med mig; til at gaae ud med Skravet har jeg aldrig havt Lyst.

Efter denne Samtale vilde jeg kun komme eengang endnu til ham for at sige Farvel, da jeg var og er saa overbeviist om, at jo mere Ro og Stilhed, der kan udbredes om ham er det Allerbedste for ham; men baade *han* og hun

³⁷⁾ I april var divergensen nu ikke stor mellem Busck og Grundtvig, hvad angaar synet på udtrædelse af folkekirken; det ses af B.s brev af 10/4, hvis bedømmelse af Palmesøndag minder om Ove Grønborgs. Han skriver: »Ja, Gud, som ved sin Aands Kraft gav dig Frimodighed til at bryde med Statskirken, skjænke ogsaa os i *sin Time* Naade til det Samme; thi ske skal det jo, om ikke før, saa i Afskedsstunden; thi vi kunne dog ikke fremstille os som luthersk-kirkelige Christne for Gudfaders Aasyn, men kun som hans Børn, født i Daaben . . .«

³⁸⁾ N. J. Termansen, den kendte grundtvigske politiker, »Danmarks lærdeste Bonde«.

bade mig dog at komme to Gange før jeg reiste, hvorfor jeg, vil Gud, kommer endnu engang for at sige »Far vel« for min Reise.

Af dette haaber jeg, det vil være Dem klart, at der er to Ting jeg vogter mig for og som jeg ønsker ogsaa De // vilde vogte Dem for i Omgangen med Deres syge Fader først dette ikke at gaee ind paa at tale om de Ting, hvori han har været og er endnu tildeels sindsforvirret og dernæst ikke at gjøre ham Modstand i uskyldige Ting, men vogte sig omhyggeligen for *Alt* hvad der kan bringe ham i Lidenskab og saaledes gjøre hans Tilstand endnu tungere end han selv — sandelig i mange Øieblikke — godt føler at den er. — Var jeg, som De overbeviist om det usædvanlige og upassende [i] at sætte det Motto foran Bogen³⁹⁾, vilde jeg med al den Kjærlighed Gud gav mig Naade til at udvise mod min gamle syge Fader, bede ham om at lade det fare, men jeg vilde ikke — og De vil vist heller ikke *med Overlæg* — true ham med at lade ham høre, at han har ingen Magt til selv til at faae det trykket. »Det har jeg heller aldrig gjort« udbryder De maaske og jeg, som ei var tilstede, tør naturligviis ikke paastaae det; men hvad der er en Sandhed, som ikke lader sig afkræfte er: »At saaledes har han opfattet Deres Ord; thi da hans Kone kom ind til ham og fandt ham i den Bedrøvelse, han var kommen i ved den Samtale og opfattende hans Ord derom saaledes spurgte ham: Har Svend sagt Saadant til Dig? svarede han: Nei ikke reent ud; men det lod til at være Mening af hans Tale. — Da dette blev mig sagt, gik jeg ind til ham for at tale beroligende til ham og lidet efter kom De ind og blev opbragt, fordi jeg udtalte det Medhold, jeg gav Deres Fader i denne Sag.

Hvad jeg har sagt til Flere under denne Deres Faders Sygdom er efter min prøvede og endnu uforandrede Overbeviisning: »Jeg har ikke gaaet irecte hverken med Gud eller med min gamle Ven over denne Sygdom, men jeg har troet og fastholder i Troen, at hvor haardt det end har været og er for den Gamle og os saa er det dog af Barmhertighed baade imod ham og os, at Gud har styret det Alt saaledes som det er skeet; men jeg har heller ikke gaaet irecte med Deres Fader og anklaget ham, som Jobs ubarmhertige, kortsy // nede Venner anklagede den Fromme under hans Trængsler indtil Gud Selv klarede Sagen, som vi læse i det 42 Cap 7 og følgende Vers. Vel antager jeg Jobs Bog for en *poetisk* Fremstilling af en virkelig Begivenhed, men jeg erkjender den *dybe* Sandhed, der er udtrykt i den forskjellige Maade paa hvilken andre Syndere og den paa hvilken den barmhertige og retfærdige Hjertekjender bedømmer den Frommes Trængsler. Om denne Deres Faders Sygdom har jeg ikke tænkt i mit Hjerte: det er denne eller hiin hans Synd, som han kan tilskrive sin Elendighed; skjøndt jeg heller intet Øieblik tvivler paa at det er den *almindelige* Syndighed, der findes hos os alle, som vi maa tilskrive de Trængsler vi og andre med os forbundne maae til vor Luttrelse gennemgaae; men der er en stor Forskjel, naar vi læse 2 Cor. 12,7 derved at tænke specielt ondt om (kaste Steen paa) Apostelen og paa at see deri den almindelige menneskelige Syndighed, imod hvilken Apostelen vist ligesaa ærlig, som de andre Christne havde stridt, men for hvis Skyld dog

³⁹⁾ Se foran s. 20.

Guds Barmhertighed til hans og de andres Frelse maatte give ham hen under en Satans Engels Revselse — og ligesaa vist som jeg veed, at min gamle Ven har været sindsforvirret i meget og er det tildeels endnu i enkelte Retninger og kan ikke antages for fuldelig helbredet, før han selv kan erkjende det, ligesaa vist finder jeg ham ogsaa utilregnelig i de Yttringer, Sindsforvirringen har fremkaldt hos ham og vil fremdeles bede Gud at bevare mig for af disse Yttringer at uddrage den onde Slutning, at hans Strid imod Kjød og Blod ikke har været ærlig og oprigtig i de mange for Gud vel skrøbeligt nok, men for Menneskene hæderlig bestaaede Prøveaar.

Hvorledes De nu vil optage mine Ord veed jeg jo ikke, men dette veed jeg, at jeg for Guds Aasyn beder Dem inderligt og alvorligt, ikke uden Prøvelse at bortkaste disse Ord fra Deres Faders og Deres salige Moders gamle og oprigtige Ven

G. Busck.

5. Svend Grundtvig til Gunni Busck 26. juni 1867.

(Koncept til Svar paa Buscks Brev af 14. Juni)

Frederiksberg d. 26de Juni 1867.

Kjære Pastor Busck!

Siden jeg for 10 Dage siden modtog Deres Skrivelse af 14de dennes, have forskellige Forretninger, et Par skriftlige Betænkninger og Universitets-Examina, m. m. forhindret mig i at give mig Tid til at besvare den saa udførlig, som jeg anseer det for min Pligt at gjøre. Jeg maa ogsaa tilstaa, at jeg med megen Ulyst skrider til at opfylde denne Pligt, da jeg kun nødig vil saare Dem, og det dog er umuligt andet, naar jeg skal tale Sandhed og ligesaa uforbeholdent som De sige *min* Mening om, hvad der er os imellem. Helst vilde jeg tie; thi jeg har kun ringe Haab om at kunne bringe Dem til at indsee, hvor urigtig De har bedømt Forholdene og mig med, og hvor uheldig Deres Indflydelse og Indgriben har været der, hvor De utvivlsomt inderligt ønskede at gjøre det bedste. Men om jeg end kun kan have lidet Haab om ved denne min Skrivelse at gjøre noget godt, saa anseer jeg det dog for utiladeligt at tie, hvor min Taushed kunde udtydes som en Indrømmelse og derved gjøre Skade. //

Jeg er jo den »haarde« og »strænge«; De den »milde«. Gid De da maa tage mildt, hvad haardt jeg nødes til at sige Dem, naar jeg *skal* tale: fordi jeg er overbevist om, at det er Sandhed, og at det vilde være godt baade for Dem selv og for Deres gamle Ven, om *De* kunde see det som saadan. Jeg siger det nødig, fordi det maa skurre i Deres Øre, og jeg vil nødig synes uskaansom imod en Mand, jeg agter og ærer, og hvis Kjærlighed til min Fader gennem en lang Aarrække maatte gjøre ham dyrebar for mit Hjerte, om jeg end ikke selv havde gyldig Grund til at være ham taknemmelig for tidligere Venskab. Men naar jeg skal tale, og De nøder mig dertil ved Deres Brev, saa maa jeg tale rent ud.

Det er da endnu i dette Øjeblik min fulde Overbevisning, at Ingen mindre end De kan være kaldet til at gjøre mig eller nogen anden Bebrejdelser eller Forestillinger i Anledning af formentlig urigtig Optræden ligeover for min for Tiden sindssyge Fader, fordi Deres egen Optræden helt igjennem har været saa uforstandig og uheldig som vel muligt. Og jeg vover endvidere at udtale som min Overbevisning, at jeg maaskee endda er den, mod hvem slige Bebrejdelser allersidst skulde rettes. Paa dette sidste lægger jeg imidlertid ingen Vægt. Tænk om mig, hvad De vil og kan! Men vogt Dem for at gjøre ubodelig Skade // mod den, De ønskede det bedste! Jeg bryder mig ikke om at trættes med nogen om, hvem der har størst Kjærlighed til min Fader. Selv kold forstandig Omsorg er bedre for den svage, end blind uforstandig Kjærlighed.

Jeg kan ikke indlade mig paa at besvare alt i Deres Brev. Der var meget at sige i den Anledning, men det var aabenbart til ingen Nytte. Kun maa jeg bestemt afvise, hvad deri tales om at gaa i Rette med Gud eller med min Fader paa Grund af hans nærværende Sygdom, for saa vidt dette skulde have nogen Anvendelse paa mig. Jeg behøver sandelig ingen Citater enten af Apokryferne eller af Apostelskrifterne, for at vide, at den Mand, hvem Gud berøver sin Forstand, med ham have Menneskene ikke at gaa i Rette; og jeg er mig bevidst, at jeg ingen Lyst har til at gaa i Rette med min egen Fader, der desuden er den Mand, jeg af alle Mænd har i en Række af Aar elsket og æret højest, ogsaa da, naar det vel kunde falde tungest for den, der ej alene var sin Faders, men ogsaa sin Moders — og det en *sådan*^{40a)} Moders — Søn. Og at gaa i Rette med Gud! En saadan taabelig // Formastelse tiltror jeg Ingen, som har faaet Øje paa, hvem Gud er, og hvad han selv er; — men *Fristelsen* dertil, den maatte da snarest være tilstede hos *dem*, der havde vænnet sig til i den Gamle at see mere end et Menneske, og som derfor ogsaa, da noget menneskeligt ramte ham, absolut maatte tage deres Tilflugt til overmenneskelige Kategorier, hvorunder *dette* Tilfælde skulde henføres^{40b)}. Jeg har aldrig hørt til disse og har derfor heller ingen Vanskelighed følt ved at kaste mig paa mit Ansigt for den Almægtige og ogsaa her sige:

^{40a)} Sv. Gr. bruger snart *å*, snart *aa*.

^{40b)} En del af Vartovmenigheden og frikirkeligt sindede grundtvigske kredse ud over landet var tilbøjelige til at opfatte Palmesøndagsgudstjenesten som en skelsættende profetisk åndsmeddelelse, fuld af »skønne og mærkelige Varsler for, at en liflig Pintsetid for gamle Danmark var nær for Haanden«; dette Synspunkt anlægges i lærer *Ove Grønborgs* afhandling »Nordisk Pintsefest«, der i flere afskrifter cirkulerede blandt »Vennerne«, der ikke vilde høre tale om Grundtvigs sindssyge. Palmesøndag var tværtimod (efter Grønborgs mening) »Aanden nær, og det med en saadan Kraft, at der vist aldrig har været hørt Mage i den danske Kirkeafdeling, saa for mig . . . staar denne Dag som en lille nordisk Pintsefest . . . en tro Afspejling og en liflig Genklang af det store Pintseunder i Apostelkirken.« (Se Ludvig Bøgeskov: *Tre Gennembrudsmænd. Skilddringer fra Menighedslivet i Vendsyssel III*, 1905, især s. 60—68). Jfr. iøvrigt Weltzers afh. s. 228 f. 240 f.

Din Vilje skee! Ej heller har jeg tilladt mig at ville indblande mig i min Faders Regnskab med den alvidende Gud. Jeg har derimod sagt: gaar det saaledes med det grønne Træ, hvorledes skal det da gaa med det tørre! Og jeg har til flere af hans Venner udtalt, at denne dybe Ydmygelse var *maaskee* kommen over ham ikke for hans egen, men for hans blinde Tilhængeres Skyld (Skyld i begge Betydninger: ved Brøde af dem og til Naade for dem), for at de, inden han kaldtes herfra, skulde lære, at ogsaa han var Støv og Aske, og at de ikke skulde gjøre et Afgudsbillede af ham til at tilbede. // Og at der har været megen Fare for noget sådant, det er min Overbevisning, som jeg, der stadig var ham saa nær, i lange Tider har haft rigelig Lejlighed til at prøve; ligesom jeg ogsaa troer, at al den Forguldelse og Eftersnakken, hvoraf han — især i de senere Aar — har været stadig omgiven, har bidraget væsenlig til at prædisponere ham for denne Sygdom. Dette har længe været min Sorg og Frygt, og derfor traf Ulykken mig med aabne Øjne. Det er vel endog muligt, — hvad kun Gud veed — at var dette ikke skeet, saa maatte den gode Gjerning, som Gud *ved ham* saa kraftig havde begyndt iblandt os, efter hans Bortgang have opløst sig i mystisk Sværmeri eller være stivnet i en aandløs Kanonisation af *hans* subjektive Meninger om alt i Himlen og paa Jorden. — Herom *vide* vi intet; men herom tænker enhver hvad han kan. Men om vi end saaledes i Ydmyghed stræbe at forstaa Guds Veje iblandt os og med os, derfor gaa vi ikke i Rette enten med Ham eller med hans Tjenere.

Jeg skal nu, med Forbigaaelse af alt andet, som Brevet indeholder, og med Forbigaaelse af tidligere Mellemværende i samme sørgelige Anledning, holde mig til den Begivenhed, der foranledigede Deres Skrivelse til mig, for efter bedste Evne at stille den i Sandhedens — den historiske Sandheds — rolige Lys, // der rigtignok er meget forskjelligt fra den Lidenskabens magiske Belysning, hvori De, endnu da De skrev Deres Brev, synes at have seet den. De maa undskylde, at jeg her bliver noget vidtloftig; det kan ikke godt undgaas, naar Sagen skal træde frem i sin fulde Klarhed. De vil ogsaa heraf see, at hvad jeg har gjort og sagt ligeover for min Fader (thi til Dem har jeg i et Øjeblik under fire Øjne talt haardt og i Vrede) det er altsammen skeet med fuldt »*Overlæg*«, med fuld Bevidsthed om alle Enkeltheder og med al den Mildhed, som Forholdene tillode. Altsaa til Sagen.

Den nye Udgave af Oldtidens Historie var sin Slutning nær, da min Fader blev syg i dette Foraar. Hans [Deltagelse >] Virksomhed ved dens Udgivelse indskrænkede sig allerede forud i lang Tid til, at han lod lille Frederik læse en Korrektur op for sig og lod ham da foretage enkelte Ændringer (tildels efter Forslag af Drengen), mest Ombytning af fremmede (romanske) Ord med danske (eller dansk-formede). Denne Korrektur fik jeg og tog saa meget Hensyn til den som muligt; men undertiden vare de foretagne Rettelser i den Grad Frugter af en øjeblikkelig Indskydelse, at de, ved at bringes ind i Contexten, gjorde denne meningsløs. I tvivlsomme // Tilfælde kunde jeg da spørge ham til Raads, men i Regelen deciderede jeg selv disse Smaating. Denne Korrekturlæsning var altsaa nærmest at betragte som en Adspredelse og Hvile for ham fra andet mere anstrængende Arbejde, og

da nu under Sygdommen fra det meget Skriveri (Verse-mageri) hvormed han ellers altfor meget anstrænger sig. Sparrewohn og jeg vare derfor bleven enige om, at der formentlig intet var til Hinder for, at denne Korrekturlæsning vedblev under Sygdommen, især da der kun fattedes et Par Ark af Bogen, og Korrekturarkene fra ham gik til mig og ikke i Bogtrykkeriet, og jeg altsaa raadede for, hvad der blev trykt. Dette var, som jeg nu indseer, en Fejl, fordi det var en Inconseqvens. Han maa jo, dersom han skal helbredes, først komme til Bevidsthed om, at han nu er sindssyg og derfor undergiven en stadig Kontrol af alle sine Handlinger, hvilken Kontrol særlig udøves af den hos ham boende Læge. Dette, at han er sindssyg, vil han stadig vægre sig ved at indrømme for sig selv saa vel som for andre, indtil — det give Gud i sin Naade! — det Øjeblik kommer, da det // slaar ham, at det er Sandhed. Da gaar han i sig selv, og da er Helbredelsen begyndt. Men saa vidt ere vi endnu ikke komne. Derfor bør han nu aldrig være i Uvished om, at alle hans Omgivelser ansee ham for sindssyg og at han i sin Protest derimod ikke finder Medhold. Han skal ikke irriteres uden Nødvendighed, saa det skal ikke siges ham rentud, undtagen når han udtrykkelig benægter det: saa maa han ikke kunne blive i Tvivl om deres Mening, som han saaledes vil imponere; ti ellers tager han ham dem til Indtægt for sig og forhaler saaledes Helbredelsens Mulighed. Han skal som sagt ikke irriteres uden Nødvendighed; men når han vil noget, som ikke tør og må skee, saa siges dette ham bestemt, at det kan ikke skee. Bliver han saa hidsig derfor, saa tier man dertil. Og saa finder han sig rolig deri; fordi der bestandig dæmmer en dunkel Bevidsthed hos ham om, at han har Uret og de andre Ret; og i denne dunkle Bevidsthed ligger just Helbredelsens Mulighed. Saaledes har jeg forstaaet Sagen og saaledes har jeg forstaaet Lægen Sparrewohn, hvem jeg her ubetinget underordner mig, fordi han alene maa bære Ansvaret for den Syges Behandling og derfor ogsaa må være ene om Myndigheden. — Det var, sagde jeg, en Inkonsekvens, under disse Omstændigheder at tillade ham at deltage i noget, der tilsyneladende stod i Forbindelse med en Virken udad i det offentlige Liv; fordi han deri kunde søge og tro at finde en Indrømmelse af, at der var intet i Vejen med Forstanden, // ingen Kontrol med hans Handlinger paa dette Omraade. Dette var en Inkonsekvens, naar man dog maatte slaa Bom for, saasnart han vilde raade ene for, hvad der skulde staa eller ikke staa enten i eller paa Bogen. Det burde fra først af været ham forment i sin Sygdom at beskæftige sig med Korrekturarbejder, saaledes som det nu ogsaa efter hint Optrin er blevet.

Nu indtraf det Tilfælde, som vistnok burde have været forudset, at han vilde have noget nyt indført, som jeg ikke kunde give mit Minde til. Det var det Bibelsprog paa Titelbladet, som i sig selv kunde være et meget passende Motto, hvorfor De havde nemt ved i Deres blinde Iver i hin ulykkelige Stund at forsvare det og paakalde »hele Fakultetets« Dom derom, da det jo var »Vorherres egne Ord« o. s. v. Men dette tilsyneladende saa uskyldige eller endog saa passende Valgsprog, det stod — hvad De ikke vidste og ikke brød Dem om at vide, forinden De følte Dem kaldet til at blande Dem i Sagen imellem min Fader og mig — i en meget uheldig Forbindelse med hans For-

virring. Allerede i den stille Uge — i hin forfærdelige Tid, som De, efter min Overbevisning, kunde og skulde have bidraget til at forkorte, ved selv at see den sørgelige Sandhed under Øjne og, hvad jeg forgjæves prøvede, men som De maaske havde formaaet: at bringe Fru Grundtvig til det samme — allerede i hin uforglemmelig rædselsfulde Uge // havde han sagt mig, at det Sprog vilde han have anbragt paa Historiens Titelblad, fordi det var kommet til ham som en ny Aabenbaring, at der havde Vorherre selv sagt, hvad Historien var og hvad den hed paa hans Sprog: *Tidernes Tegn*. Og dette havde han da ogsaa, som han ved samme Lejlighed meddelte mig, ladet indflyde i sin »Verbalnote« til Udenrigsministeren Grev Friis, der saaledes (ved Fru Grundtvigs Omhu) var bleven indviet i den nye Aabenbaring, som han — det veed De vel — lod løbe Byen rundt. *Under disse Omstændigheder* var det efter min Overbevisning ikke alene upassende og opsigtvækkende, men ligeover for ham selv og for Tanken om hans mulige Helbredelse, aldeles *uforsvarligt* at lade dette Bibelsprog fremtræde som noget nyt paa Titelbladet til et under hans Sygdom udkommende Skrift, der derved baade for ham selv og for alle Medvidende stempledes som udgaet fra hans Tanke og Vilje under selve Sygdommen. Dette maatte under de forhaanden værende Omstændigheder siges at skee under *mit* Ansvar, og dette Ansvar kunde jeg ikke paatage mig. Det kunde desuden hos hans endnu // uklare og svage Venner bidrage til at styrke deres sørgelige Overtro paa ham og bringe dem i et uheldredeligt Vilderede angaaende hans Tilregnelighed. Jeg overvejede da, hvorvidt jeg skulde ignorere Paaskriften paa Korrekturen og lade Bogen udkomme uden dette Motto, eller om jeg skulde lade den henligge indtil videre. Det første vilde, naar han saa Bogen, have fremkaldt en heftig Vrede hos ham, der, ved at være delvis berettiget, vilde være dobbelt skadelig for ham. Det andet vilde formodenlig kun føre til en Udsættelse af Forklaringen, som han naturligvis ogsaa vilde blive vred for. Jeg tænkte da at burde gjøre et Forsøg paa med det gode at faae ham snakket fra dette Indfald, der havde viist sig mere fixt, end jeg havde formodet; thi havde jeg forudset det, at han paany vilde ved Korrekturen foranlediges til at komme frem med det, næsten to Maaneder efter at han i sin største Forvildelses Tid havde bragt det paa Bane, saa var han fra første Færd bleven holdt aldeles udenfor Korrekturlæsningen, hvilket jeg som sagt nu indseer havde været det bedste.

Da jeg nu ankom til Frederiksdal d. 13de Juni, talte jeg først skjønt næppe omstændelig nok, om Sagen med Sparrewohn, som nok mente, det kunde gaa af i Mindelighed, og som forud havde sagt mig, at jeg // frit maatte tale med min Fader om hvad jeg vilde og ogsaa, naar Lejlighed frembød sig, give ham at forstaa, at jeg vedblivende ansaae ham for sindssyg (som jeg da havde været den første til at sige ham at han var allerede Dagen efter Palmesøndag⁴¹⁾), kun at jeg, når han blev vred derfor, ikke skulde svare igjen, men

⁴¹⁾ Svend Grundtvigs henstilling om at få den syge anbragt i fred og under lægetilsyn afvistes med hårde ord af faderen, og fru Asta tilråbte endog den unge docent et: »Vig fra mig, Satan!« (Skat Rørdams Breve I s. 126).

lade ham tale. Jeg gik da efter Middag, mens De sov, ind til ham og sagde ham, at nu var Korrekturene paa Historien færdige, saa Bogen kunde afsluttes; men jeg vilde dog bede om hans Tilladelse til ikke at medtage det Motto, han havde ladet sætte paa Bogen: det kunde være meget passende, men der skulde intet Motto være, thi der var intet paa Titelbladet til den forud udgivne nye Udgave af Middelalderens Historie, hvortil denne sluttede sig og skulde svare. Han paastod, at der var et Motto ogsaa paa hint Titelblad; jeg hentede da Bogen og viste ham, at han tog fejl. Da sagde han: det skal alligevel stå der. Jeg prøvede endnu en Udvej ved at foreslaa, at det nye Motto *i sin Tid* kunde anbringes paa de nye Titelblade til alle 3 Bind af Haandbogen⁴²⁾, som skulde følge med tredje Bind, paa hvis Trykning der endnu ikke er begyndt. Men han blev stædig og sagde: nej, det skulde med *nu*. Under disse Omstændigheder var // der ingen anden Udvej end at sige rentud: Nej, Fader, det kan ikke gaa an. Saa maa Bogen vente med at komme ud; men det er Synd for Forlæggeren, der taber derved. Da han nu spurgte: hvad det skulde sige, at det ikke kunde gaa an, naar han vilde have det, saa sagde jeg: det kan ikke skee, saalænge du er syg; det maa saa vente, til du bliver frisk. Ja, mine Been er syge, svarede han, men hvad kommer det den Sag ved? Nu var jeg (ved den deri indeholdte Protest imod, at det var andet end Benene der var sygt) nødt til at sige mildt og stille: Dit Hoved er ogsaa sygt, og saalænge det er Tilfældet, kan du ikke tage saadanne Bestemmelser. Og jeg sagde ham ogsaa, *hvorfor* dette Motto, som skrev sig fra den Tid, da han var meget sygere end nu, ikke kunde bruges, ialfald endnu. Nu blev han meget hæftig: »Naa saa du mener endnu, jeg er gal! Nu maa dog Doktoren selv indrømme at jeg fejler ingenting paa Forstanden« o. s. v. han vedblev at skænde en Tid. Jeg sad stille skraas overfor ham og sagde ikke et Ord. Omsider tav ogsaa han og sank hen i en stille Grublen. Mit Sind var dybt bevæget, og der undslap mig et Suk. Da sagde han, nu ikke længer hæftig, men ligesom stødt: »Aa jeg bryder mig ikke om dine Sukke; de kommer ikke fra Hjærtet.« Disse Ord viste, at der var gjort et dybere Indtryk paa ham end han vilde indrømme // for sig selv, og det var klart, at han var falden i en Eftertanke om sin egen Tilstand, som kun kunde være ham gavnlige. Jeg svarede da, som mit Hjærte bød og min Forstand tillod: Kjære Fader! døm ikke mit Hjærte; forskyd ikke din Søns Kjærlighed. Jeg har elsket dig længe og trofast og vil elske dig fremdeles nu i din Sygdom og naar Gud i Naade vil gjøre dig frisk. Han ligesom knurrede ved det, men sagde intet; ogsaa disse Ord havde naaet hans

⁴²⁾ Her har vi altså forklaringen på, at der til alle 3 bind af 2. udg. af Haandbog i Verdenshistorien foreligger to titelblade (et uden motto og et med det af Grundtvig forlangte græske citat af Matth. 16,3). — Steen Johansens Bibliografi nr. 518 B betegner som »1. titelblad« til de tre bind det *med* motto; men disse titelblade er trykt sidst, nemlig først i 1869, da alle tre bind forelaa i 2. udgave. De enkelte bind havde efterhånden som de udkom kun »2. titelblad« (det oprindelige, *uden* motto), og der foreligger eks. af hele værket som *kun* har dette titelblad til alle bind.

Hjærte; og han hensank atter i en stille Grublen med Piben i Munden. Jeg sad atter taus og stille skraas over for ham; og jeg vilde have givet meget til, at vi ikke var blevne forstyrrede — og at De, kjære Pastor Busck, havde været mange Mile borte. Men da kom uheldigvis Fru Grundtvig ind, hvorpaa jeg fjærnedede mig, da det var mig om at gjøre at faa talt med Lægen inden jeg skulde bort. Jeg maatte sikkert hellere være bleven inde; thi han vilde næppe i min Nærværelse have forebragt Sagen for sin Kone, men have faaet Tid til at overveje den nærmere, inden han gjorde hende — stakkels uforstandige, blinde, kærlige Skabning — delagtig i den, hvilket jo havde // til Følge, at hun tog Parti med ham og strax løb ind og mældte Sagen til Dem, som saa ogsaa tog Parti og gik — ikke bort at træffe mig og faa Oplysning om Sammenhængen, men lige ind til den Syge, for, som De skriver og som De selv mente: »at tale beroligende« til ham, fordi han efter Fru Grundtvigs Sigende var »bedrøvet« over, at jeg skulde have ladet ham forstaa, at han for Tiden ikke havde »Magt til at lade noget trykke«. Denne »Bedrøvelse« var det altsaa Deres Hensigt at hæve, og dette kalder De at »berolige«? Jo! De beroligede ham rigtignok! Han var rolig, eftertænkssom, sørgmodig, da jeg forlod ham. Og dette kunde, saaledes som det var gaet og med den milde Slutning, vort Ordskitte havde faaet, aldrig blive andet end fremmede for hans Udvikling til Selverkjendelse, som er, hvad alle hans sande Venner maa længes efter. Men De vilde opmuntre ham og det lykkedes Dem.

Endnu kunde dog det værste og for den Syge mest ophidsende dog været undgaaet, dersom De, Pastor Busck, — jeg maa sige det rentud — dersom De siden, da jeg kom ind for at sige Farvel, havde havt Takt og Selvbehersekelse nok til // at tie. Da jeg, som sagt, forlod min Fader ved hans Kones Indtrædelse, gik jeg ud at opsøge Sparrewohn, der burde være vidende om det forefaldne; men da jeg ikke kunde finde ham — han var gaet en længere Spadseretur med Deres Døttre — og jeg gjerne skulde ind med Eftermiddagstoget, besluttede jeg skriftlig at meddele ham det fornødne og gik saa ind at sige Farvel. De var da derinde og havde »talt beroligende« med min Fader. Dette havde til Følge, at han nu, kjæk og tryk ved det sikke »Medhold«, besvarede mit »Farvel« med nogle knubbede Ord om, at jeg vilde jo have ham spærret inde som en gal Hund« (ret et Udtryk for, at han nu var bleven »beroliget«). Jeg svarede mildt afværgende og vilde uden at indlade mig paa Vidtløftigheder fjærne mig. Men da tog De Ordet: er det angaaende det Motto, du vil have paa din Bog og som Svend gjør Indvendinger imod, saa maa jeg sige, at det er da helt uskyldigt &c &c med Paaberaabelse af »hele Fakultetets Dom, »Vorherres egne Ord o. s. v. Det første De gjorde Mine til at tale, vendte jeg mig om imod Dem med et Blik, som vistnok maa have besvoret Dem om for Guds // og Deres gamle Vens Skyld at forholde Dem rolig; men det gjorde desværre ingen Virkning; De lod Talen strømme frisk fra Leveren eller, som De vel hellere vilde sige: varmt fra Hjærtet. De havde ikke søgt Oplysning hos mig (der nu er 42 Aar gammel og ingen Idiot), men De havde nok i Deres Beretninger fra den sindssyge Mand og hans fanatisk forblindede Hustru, og De var da saa vis i Deres Sag at De godt turde gribe

ind og give ham »Medhold«. Det virkede ogsaa om end ikke just »beroligende«, saa dog opmuntrende paa ham, saa han nu meget hæftig erklærede, at *jeg* havde intet Ansvar for hvad der stod paa hans Bog; *han* havde Ansvaret, og *han* var Mand for at bære det ol. ol. — De vil maaskee erindre, at jeg i dette kritiske Øjeblik bevarede min Selvbeherskelse og ikke svarede *Dem* med en Stavelse, skjønt jeg ikke nægter, at mit Blod kogte i mig af Harme og Smerte over Deres »Uforstandighed«, da jeg saa, hvilken Ulykke De havde gjort; men jeg lagde min Haand paa hans Arm og sagde saa mildt som jeg kunde, men bestemt — saaledes som man skal tale til sindssyge Folk, naar man da vil berolige og ikke ophidse dem —: *Nu // kan du intet Ansvar bære.* Derpaa sagde jeg: Farvel, Fader! og gik ud.

Hvad gjorde saa *De*? De løb efter mig ud i Forstuen og begyndte at vilde tage mig ordenlig i Skole for *min* Uforstandighed. *Det* var for meget. Jeg sagde *Dem* i faa Ord, at jeg brød mig ikke om, hvad *De* havde at sige mig; *De* havde gjort Ulykke nok idag. Og *De* havde blandt andet gjort hvad *De* kunde til at berøve min ulykkelige Fader en Søn (da han jo nu var bleven saaledes ophidset imod mig, at jeg ikke turde see til ham igjen og jeg har ikke sét ham siden; om jeg skal se ham mere i denne Verden, det véd kun Gud.).

Og hvad gjorde *De* saa? De blev yderligere fortørnet paa mig og skaaenede i Deres Vrede saa lidt min stakkels Fader, at *De* raabte højt til mig: »Ih, fy skamme *Dem*, Svend! Ih fy skamme *Dem*! Der er en Gud i Himme-len . . .« (hvilket jeg aldeles ikke havde tænkt paa at drage i Tvivl) og dermed forsvandt *De* gennem Døren ind til min Fader, som *De* havde aabnet midt under Deres Replik saa han maatte høre det. — Mine Ord til *Dem* kunde han ikke høre, da de taltes sagte ude i Gangen, medens Døren var lukket. Hvilke flere beroligende Ord *De* videre talte til den sindssyge Mand, veed jeg ikke; // thi jeg flyde i Forfærdelse, opgav at rejse med Eftermiddagstoget og opholdt mig i Lægens Værelse indtil hans Tilbagekomst, for at afgive min under disse Omstændigheder uopsættelige Rapport.

Jeg har maattet sige *Dem* rent ud, hvor rasende uforstandig Deres hele Opførsel ved denne Lejlighed forekommer mig, og jeg vil ikke ganske slippe et svagt Haab om, at det dog ogsaa kunde gaa op for *Dem* selv, naar *De* seer den her photographisk gjengivet og faar de Oplysninger, *De* i Deres Ivrighed ikke tænkte på at spørge om. Jeg »dømmer« *Dem* ikke; jeg dømmer ikke andet end godt om Deres Hjærtelag og Deres Motiver; men som tænkende Menneske og som den der, trods al Hjærtelusludder om, at man ikke maa bruge sin Forstand mens man har den, men skal kun »lade Hjærtet raade«, bruger den Smule Forstand Vorherre har givet mig saa godt jeg kan og elsker med det syndige Hjærte jeg har min Fader, for hvis Helbredelse jeg vilde bringe ethvert tilladeligt Offer, — som saadan dømmer jeg strængt Deres Adfærd.

Jeg kan dog ikke slutte denne kun altfor lange Epistel, uden en Bemærkning i Anledning af en Meddelelse, *De* gjør mig i Deres Skrivelse. Den tjener ret til at vise, // hvor forskjellige vore Tanker ere om, hvad der i Sandhed tjener den Syge bedst. *De* meddeler nemlig, at *De* ved et tidligere Besøg,

efter at have haft en »velsignet« Samtale med min Fader, naturligvis om religiøse Materier, ogsaa — paa Termansens og Fleres Vegne — overbragte ham *den Bøn, at han dog ikke nu maatte træde ud af Folkekirken.* (! ! !) Hans Svar røbede 1000 gange mere Forstand end denne Opfordring under nærværende Omstændigheder. Hvilken Næring maa ikke en saadan Henvendelse tilføre Sygdommen? Han behandles og betragtes altsaa — således må han slutte — af Dem og Termansen og de flere, der da for hans Øjne ville staa som »Menigheden«, ikke blot hans egen Vartovmenighed, men den ene, rette, sande kristne Menighed paa Jorden, — som en fuldt tilregnelig og ansvarlig Person, der kan tage sin Beslutning for eller imod: om han nu skulde træde ud af Folkekirken og stifte en ny Menighed, eller opgive el. udsætte dette! — Saaledes krydses og spildes Lægens omhyggelige, vedholdende Bestræbelser for at holde ham i Ro og bringe ham tilbage til sig selv gennem en ret Erkjendelse af hans nuværende Tilstand. En sådan »velsignet« Time med Dem kan være skæbnesvanger for Resten af hans Liv. Har De tænkt på det? Ja, *De* følger nu Deres Følelse, og *De* veed Dem fri for alt Ansvar, og *De* føler Dem kaldet til at sætte os andre i rette, som gør den gamle Livet besværligt! Men *jeg* vil hellere éngang for et Øjeblik vække hans Mishag ved at vidne, at han ikke er ved sig selv, end vinde hans Behag ved at inddysse ham dybere og uigjenkaldeligere i den Indbildning, at det er ham der er klog og os andre der er gale.

Jeg er nu færdig. Jeg har svaret skarpt, som min Samvittighed bød mig, fordi det, som her staar paa Spil, er mig ligesaa dyrebart som det er Dem. De faar at see paa mig med hvilke Øjne De vil og kan. Jeg seer paa Dem uden Vrede, men med dyb Sorg. Vi maa ikke dømme hinandens Hjærter, og vi kan det ikke; men vi må dømme hinandens Handlinger, og vi skal først og fremmest dømme vore egne. Gud see i Naade til os alle, som ere ramte af hans vældige Haand! Han slog Hyrden, saa Faarene adspredtes! Men *Han* vil ogsaa samle dem igjen, hvor der skal være een Hjord og een Hyrde.

Tilgiv mig, Pastor Busck, om jeg har vist nogen *ufornøden* hårdhed, og kan De ikke længer see en Ven i mig, saa see dog ingen fjende, men Deres gamle syge Vens nidkære og hengivne Søn

Svend Grundtvig.

III. OM GRUNDTVIGS DIGTE FRA 1867

De hidtil utrykte digte fra Grundtvigs hånd, som her udgives efter originalmanuskripterne, er alle forfattet i sygdomsåret. Kun de to første af dem, *Til min yngste Søns, Frederik Lange Grundtvigs Aarsdag 1867. Mai 15.* og *Til Asta Marie Elisabet Grundtvig*, har tidligere været behandlet i Grundtvig-litteraturen, nemlig af Grundtvigs norske biograf, H. Brun, der skriver: »selv i Forvirringen sagde han, ved Siden af det Gale, naturligvis mange dejlige Ting. Af hans

Kvæde 15de Maj 1867 til hans »Frederik« paa hans Aarsdag har jeg set et Par Vers, der betegner den klareste Tankegang, og heller ikke mindes jeg nogen Forvirring i et andet samme Dag til »Frederiks« lille Halvsøster »Asta« (Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb, 2. bd., s. 653). Det første af de to digte, Brun her omtaler, er i 1949 kommet for dagen, idet originalen blev tilsendt Grundtvig-Selskabet til tydning af F. L. Grundtvigs datter, fru *Marie Lorange*, Oslo⁴³⁾). Det andet, det forsinkede digt i anledning af »Astalilles« 7-årsdag, gengives efter originalen i Grundtvig-Arkivets *fasc. 393*⁴⁴⁾.

Digtet 15. maj 1867 adskiller sig formelt fra de tidligere digte i anledning af sønnens fødselsdag ved at være ustrofisk⁴⁵⁾). Indholdsmæssigt ligger det for såvidt på linie med de tidligere, som det kundgør Grundtvigs forventning om, at hans alderdoms søn skal opleve »Gylden-Aarets faure Dage«, det er: opfyldelsen af sin faders håb om en folkelig og kristelig fornyelse i Danmark; digtet fra det foregående år klinger tilsvarende ud: »Da indhøster du hvidhaaret / Vaarens Sæd i *Gylden-Aaret!*« (PS 9. bd., s. 282). De tidligere digte til sønnen (der indtager en smuk plads blandt Grundtvigs lejlighedsdigte) er imidlertid langt fastere i kompositionen og klarere i billedbrugen; i det største af dem, digtet fra 1866, gives med henblik på sønnen en udførlig (og i tankegangen sluttet) udvikling af Grundtvigs skoletanker og det syn på ånd og ord, hvorefter de udspringer. Tillige rummer digtet en køn faderlig tilønskelse: at sønnen gennem sin opvækst selv må finde livsværdierne i sin faders kirkelige anskuelse.

Digtet fra 1867 er løsere i formen og mere svævende i indhold. Hovedtanken i digtets første afsnit (1r—2r, linie 2) er en sammenligning mellem sønnen, der har den lykkelige lod at være forud for sin *alder*, og den aldrende fader, der har fristet den svære lod at være forud for sin *tid* og derfor har måttet kæmpe uden at vinde

⁴³⁾ Fru Lorange har i sit væрге 4 digte fra N. F. S. Grundtvig til F. L. Grundtvig på sidstnævntes fødselsdag den 15. maj 1861, 1864, 1866 og 1867. De tre første findes aftrykt i PS 8. bd. nr. 94 og 9. bd. nr. 23 og 47. En afskrift af de 4 originalmss., foretaget af dr. *Gustav Albeck*, beror nu i Grundtvig-Selskabets arkiv, og fotostatkopier af mss. (10 bl.) findes på Det kgl. Bibliotek.

⁴⁴⁾ Jfr. *Carl Weltzer* i K S 1951, s. 250—51. Digtet bærer — ligesom det større til sønnen Frederik — præg af ikke at være afpudset.

⁴⁵⁾ Når Brun opgiver, at han har set »et Par Vers« (strofer) af digtet, lyder det mærkeligt og vækker — ligesom tilføjjelsen om at de sete »vers« betegner »den klareste Tankegang« — formodning om, at der foreligger forveksling med et af de tidligere fødselsdagsdigte.

forståelse, når han forkyndte den Fredegodstid, som venter Danmark⁴⁶).

I det andet afsnit (2r, linie 3—14), som ender dunkelt og uafsluttet, ligger digtets egentlige fortolkningsproblem. Forudsigelsen af, at sønnen skal smage »Gylden-Aaret« — og dermed se sin faders håb og kamp retfærdiggjort! —, arve fædreånden og »kysse Liljevaanden«, minder om strofe 9 i fødselsdagsdigtet fra det foregående år:

Over mig er *Kæmpe-Aanden!*
 Mine, dine Fædres Aand,
 Knyttet *frit* til Liljevaanden,
 Med et trofast Venskabs-Baad;
 Markens Frue med Guldaaren,
 Med den *Mai*, som kroner Vaaren!

Men medens »Liljevaanden« her er Freja, må hun i digtet 1867 forstås som sønnens vordende hustru, der skal skænke ham et stort afkom: sønner talrige som en høstlig bøgs blade, men friske! Og disse sønner skal vise efterslægten, at Frederik Lange Grundtvigs slægtsrod var kongelig og fuld af vårens spirekraft. Digtets største læsevanskelighed frembydes af afsnittets sidste linie (2r, linie 14) og marginalvarianten dertil, som af dr. Albeck læses:

Som med *Tue* Bøge vaarer, (variant) Der som *Tue*-Bøge vaarer.

Til denne tydning bemærker *Marie Lorange* (i brev af 21. juni 1949): »Hvad han [Gr.] mener med *Tue*-Bøge ved jeg ikke. Vor [ø: slægten Grundtvigs] ældste Stamfar (1600) hed Morten *Tuesen*⁴⁷) og da kunne det jo tænkes en Sammenhæng med *Tue* og min Fars mødrene Slægtsnavn Lange?« Læser man: »Der som *Tue*-Lange vaarer«, betyder stedet: sønnen forener i sig slægterne Grundtvig (*Tuesen*) og Lange, der i hans efterkommere begge »vaarer«⁴⁸).

⁴⁶) Der er ingen fortolkningsvanskeligheder, bortset fra linierne: »Og at Guldet, *saæt* iaar / Bærer Frugt til næste Aar, / Bærer Stodder Konge [?]-Kaar«. De to første linier lader sig forstå om den spiredygtige »Guldsæd«, der er sået i Grundtvigs tid, og som skal bære frugt, når sønnen vokser op. Den tredje linie er formelt overtallig og reelt disharmonerer den med tanken i de omgivende linier ved at bruge »bærer« i betydningen »tåler«; det er vel en variant, digteren ikke har fået strøget.

⁴⁷) Handelsmand og borgmester i Nykøbing S. († 1618), se iøvrigt F. Rønning: *Den grundtvigske Slægt*, 1904, s. 1. — »*Tue*-Bøge« kan forstås som nye småbøge på en høj (*Tue*!) omkring den gamle stambøg: *Tue*.

⁴⁸) Allerede i digtet til sønnens 7-årsdag 1861 havde Grundtvig udtrykt det naturlige ønske, at drengen måtte vokse op »som *Faders* og som *Moders Søn*« (PS 8. bd., s. 473) og i 1866 beder han Frederik på sin løbebane

Denne læsemåde støttes af digtet »Saxe Runemester« str. 3: »endnu i vore Tider / Findes i vor grønne Lund / Skud af Langer og af Hvider« (skrevet 1854, året for Frederik Lange Gr.s fødsel! PS bd. 8, s. 115. Jfr. Steen Johansens Bibliografi nr. 1093).

Det tredje afsnit (resten af digtet) skildrer sønnens kald til at tjene Danmark, hvis opgave i folkenes husholdning kan sammenlignes med Grækenlands, men dog er langt mere velsignet, fordi Danmark er nytidens Palæstina, hvor det åndsliv, der begyndte med Hebræernes *syner*, skal fuldendes ved at de Danskes *hjerte* ydmygt modtager »Kirkens Dugg«. Havde der i næstsidste linie stået *hist* (i stedet for *her*), vilde parallelismen mellem Palæstina og Danmark have været gennemført. Til tanken kan jævnføres denne udtalelse af Grundtvig: »vi skal føde Frelsens Aand paa ny til Opstandelse fra de døde i Kristo, til en ny Guld-Alder, hvori Duggen fra Herren er Folkets Lægedom« (Prædikener af N. F. S. Grundtvig i Frederiks-Kirken 1832—39 (1875, s. 60). Formelt er linien: »Med Ebraiskens sammenlignet« overtallig. Skønt digtet åbenbart ikke har modtaget en tiltrængt gennemarbejdelse og afpuddning, hvad der — som dets ret uhæmmede associative forløb — kan tilskrives sygdommen, bærer det dog vidne om, at Grundtvigs *hele ejendommelige kosmos af syner og indbilleder ikke var brudt sammen; men den kompositoriske evne er kendelig svækket* og på et enkelt punkt (forestillingen om sønnen, der skal »kysse Liljevaanden« og avle et herligt afkom) synes sindsforstyrrelsen at skinne igennem.

*

Den lange række — ialt 27 — versificerede aforismer, som s. 51 ff. gengives fuldstændigt, har Grundtvig selv dateret 1867 og givet titlen: »*Rimelige Strøtanker* ved den dødfødte Oplysnings Grav«. Disse digte, som *Helge Toldberg* har henledt min opmærksomhed på, findes i Grundtvig-Arkivets *fasc. 305* og er indført bagest i en folio-protokol, som Grundtvig har benyttet på forskellige tider, både i

mindes sin fader og moder (PS 9. bd., s. 282). I fødselsdagsdigtet 1867 er slægtsbevidstheden derimod overeksponeret, og den stærke selvhævdelse allerede i digtets første del svulmer over i udmalingen af slægtens herlige fornyelse i sønnens børn. Vi har da vel her en parallel til, at den sindssyge digter en måned forud »konkretiserede« symbolet »Havfruen« (der skulde føde Danmarks frelser) ved at spå enkedronning Caroline Amalie, at hun skulde undfange Holger Danske, når han kysede hende (se Steen Johansen og Henning Høirup: Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig, 1948, s. 249, og Helge Toldberg: Grundtvigs symbolverden, 1950, s. 189).

1830rne og 1840rne, til filologiske optegnelser (danske, svenske, islandske, skotske ordsamlinger; især findes et stort filologisk materiale vedrørende Den Danske Rimkrønike) og til omfattende excerpter af teologisk, mytologisk, historisk og literært indhold. Da Grundtvig i 1867 fremtog sin gamle excerptprotokol, kunde han i begyndelsen (bl. 9r) gense følgende

STRØ-TANKER

(Efter Goethe)

1. Sam. XVI. 11.

Samuel sagde til Isai:
er disse Drengene alle?

I Viismænds Bøger
Jeg leder og søger
Om Viisdoms Vei
Men naar jeg finder,
At hver indbinder
Sit Kontrafei
Som det var Roden
Til Alt paa Kloden,
Som det var Kiernen,
Som det var Skatten,
Som det var Hjernen
I hele Klatten,
Da maa jeg sige:
Er det ei meer?
Er der ei fleer
Af Drengene slige?⁴⁹⁾

DEN MÄNNERN ZU ZEIGEN

1. Sam., Kap. 16, V. 11.

Und Samuel sprach zu Isai:
Sind das die Knaben alle?

Ach! ich war auch in diesem Falle:
Als ich die Weisen hört' und las,
Da jeder diese Welten alle
Mit seiner Menschenspanne mass,
Da fragt' ich: aber — sind sie das,
Sind das die Knaben alle?

(Goethes Sämtliche Werke,
Jubiläumsausgabe, III, s. 241).

B XXXI. 242. siger Goethe om Gleim: hvorledes? denne Olding, der, efter hans Ytringer at dømme, kun levede og aandede i [Sang >] Syngen, skulde han dog ingen Ahnelse havt om den egenlige *Sang* eller *Tone-Konsten*, som dog [er] Grund-Kilden (das wahre Element) hvoraf al Digtning udspringer og hvortil den vender tilbage⁵⁰⁾.

— Dette er Nøgelen ei blot til Goethes men i det Hele til Tydskernes

⁴⁹⁾ Grundtvigs vers er en fri benyttelse af første halvdel af et lille digt af Goethe fra 1775, som her aftrykkes parallelt.

⁵⁰⁾ Johann Wilhelm Ludwig Gleim (1719—1803), den betydeligste af de tyske anakreontikere. Citatet fra Werke, Vollständige Ausgabe letzter Hand XXXI (1830) har følgende baggrund: Goethe besøgte (ifølge sine »Tag- und Jahres-Hefte«) i 1805 Gleims grav og hans efterladte bolig i Halberstadt. I boligen besaa han Gleims »Freundschaftstempel«, en samling portrætter af over 100 poeter og litterater, men *ikke en eneste* musiker eller komponist. Dette ejendommelige forhold foranlediger Goethes bemærkning, som Grundtvig citerer og gør til udgangspunkt for strøtanken, der giver et værdifuldt bidrag til hans æstetik.

Poesi, fra Minne-Sangernes Dage til Vores, og unægtelig er *Musiken* den aandløse Naturs poetiske Grund-Element, som det er Konstens Opgave at forene med *Aanden* i *Ordet*, som den ægte poetiske Kilde. Noget Saadant efterstræber nu vel ogsaa den Tydske Konst baade hos de Nyere i det Hele og hos Goethe, men saaledes at *Musiken* eller *Formen* ansees for Poesiens Grund-Element og det eneste Levende, og *Aanden* for en blot Reflexion [,] et dødt Begreb, der ved *Musiken* hjælpes til Skin af Liv [,] — *Ordet* som det Usynliges Udtryk i Hjerter og paa Tunge, eller det *levende Aands-Begreb*, derom har de Tydske Kunstnere saalidt som de Tydske Viismænd nogen Forestilling, derfor er de i Grunden *aandløse*, skiondt *Aandens* Skygge bestandig svæver for dem som *Sort paa Hvidt*.

Længere fremme i protokollen optages en side (bl. 24r) af nedenstående — af Grundtvig forfattede —

STRØTANKER⁵¹⁾.

1. Vi skal betragte Mennesket i den første Adam og finde det i den Anden, og det er Feilen hos Georg Fox og alle godmodige Sværmere, at de tvertimod⁵²⁾ betragte Menneske-Livet i den anden Adam og vil finde det i den Første, i deres egen gamle Adam.

2. Mueligheden af at Christi Menighed kan være eet Hjerter og een Sjæl⁵³⁾ indsee vi let, naar vi betænke at alle Sjæle er Brøker af Adams og alle Hjerter af Evas, men den Indsigt bringer slet ikke vore Sjæle og Hjerter hinanden nærmere end de efter Syndefaldet er, og Troen paa Christus i sig selv gjør det ikke heller, men Herrens Ord gjør det i de Troende, som tilegne sig det Ord, Herren taler til os Alle i Daaben og Nadveren. Af dette Ord var alle Apostlernes Prædikener kun Brøker, og faae derfor kun Liv, naar de gaee op deri.

3. Naar Herren siger at hvor To eller Tre komme sammen i Hans Navn, vil han selv være midt iblandt, da giælder det egenlig om de to: »Ordet og Troen«, Hans Ord og vor Tro⁵⁴⁾, som mødes i Hans Navn, thi kun forsaavidt det skeer, føle vi Herrens Nærværelse i Aand og Kraft.

4. Kiærligheden frelser os ved Troen og Troen ved Kiærligheden; thi havde Gud ikke elsket os først, da nyttede Troen ikke, som skrevet staaer:

⁵¹⁾ Toldberg sandsynlighedsdaterer disse strøtanker til ca. 1843, bl. a. under henvisning til de påfølgende historiske excerpter, der antagelig er forberedelser til 3. bd. af Haandbog i Verdenshistorien. — Nummereringen er tilføjet her.

⁵²⁾ Udstr.: vil

⁵³⁾ Udstr.: , følger n

⁵⁴⁾ Langt senere (1867?) tilskrift i marginen: eller Ordet, Troen og Kiærligheden.

saa elskede Gud, at hvo som troer skal have det evige Liv, men elske vi ikke Ham igien, som elskede os først, da nytter Troen heller ikke, thi kun i Kiærligheden gaee vi over fra Døden til Livet.

5. Sygdommen er en Tyran, som opsluger alle sine Undersaatters Kræfter og bruger dem kun til end mere at pine og plage, men Sundheden er en faderlig Konge, som vi alle maa ønske Enevoldsmagt, da enhver Indskrænkning lammer vore Kræfter saavel som hans, medens han kun bruger de forenede Kræfter til det Heles Bedste.

Bagsiden af bl. 24 er beskrevet med de ni epigrammer, som Svend Grundtvig har udgivet (Smaavers efter Pindar, PS 6. bd. 477—79, af Sv. Gr. dateret 1843—44). Men på denne side forefindes yderligere, mellem det 3. og 4. af de af Sv. Grundtvig udgivne småvers, en strofe af Grundtvig selv, som afgiver holdepunkt for datering:

Med Fingrene grande
Slaae Kors for din Pande!
Med Gudsbarnets Røst
Slaae Kors for dit Bryst!
Da kan ingen Djævel dig skade;
Ved⁵⁵⁾ Korset i Ro
Livsblomsterne groe
Og dufte med Paradisblade!

I højre margin er tilskrevet to strofer:

Af Dugdraaber milde,	Dit Hoved sig bukke!
Fra Livsflodens Kilde,	Din Sjæl sig neddukke,
Fra Regnbuens Sky	For aldrig at døe
Randt Blomsterne nye	I Livsflodens Sø,
Som visne ei kan eller falme,	Hvor Rosen paa Rand ikke falmer!
Ved <i>Daaben</i> opgroer	— — — —
Af Paradis-Jord	— — — —
Den deilige Evigheds-Palme.	De deilige Evigheds-Palmer ⁵⁶⁾ .

Som det ses svarer den første af disse tre strofer til SS IV nr. 256, str. 2 (eneste afvigelse er, at SS i 5. linie har *Saa skal* for *Da kan*) og den sidste til 3. strofe i SS (hvor der dog i 1. linie læses *du* i stedet for *sig* og i 4. linie læses *Livskilde-Sø* for *Livsflodens Sø*). Som bekendt blev salmen, i noget kortere skikkelse (se Grundtvigs

⁵⁵⁾ Ved siden er angivet den alternerende læsemåde: Med

⁵⁶⁾ De første fem linier af strofen »Af Dugdraaber milde« er ved en streg i venstre side angivet som kasserede; de erstattes af den til højre for nævnte strofe skrevne nye: »Dit Hoved sig bukke!« til hvilken de to næstsidsste linier: »Ved *Daaben* opgroer / Af Paradis-Jord« dog overføres uændrede.

Sang-Værk, Samlet Udg., IV, 1949, nr. 29) skrevet i 1844 og »omtrent 1850« (SS V s. 846) omarbejdet til den skikkelse, som kendes fra SS IV nr. 256 og hvortil de i protokollen skrevne strofer svarer, hvilket taler for datering af den pågældende side i protokollen til ca. 1850. Sandsynligvis er udformningen af strofen »Dit Hoved sig bukke!« blevet til her i protokollen, hvor den sammen med den ældre strofe »Med Fingrene grande« udgør et kristeligt epigram om den kristnes daglige korstegnelse og »neddukning« i dåbspagten.

Af særlig interesse i nærværende sammenhæng er det, at Grundtvig til den tredje strøtanke bl. 24r har foretaget en tilføjelse langt senere, sikkert i 1867, da den er skrevet med samme blæk og stærkt rystende håndskrift, hvormed de her udgivne »Rimelige Strøtanker« er ført på papiret. Endelig findes der i slutningen af protokollen endnu et parti »Strøtanker« (godt 2 sider, indført umiddelbart før »Rimelige Strøtanker«), alle på prosa og væsentlig af apologetisk og kristeligt indhold.

Grundtvig har således, da han i sygdomsåret genser og gennemser sine tidligere aforistiske forsøg, fået tilskyndelser nok til at genoptage denne syssel; og ligesom han tidligere stundom havde hvilet og fornøjet sig med at optegne »Indfald« (sådanne er offentliggjort af Helge Toldberg i »Grundtvig-Studier« 1949), finder han nu under sin svære sindslidelse lise ved at gøre »rimelige« d. v. s. rimede⁵⁷) strøtanker på de sidste blade i protokollen.

For over 40 år tilbage havde Grundtvig skrevet sine »Rimelige Strø-Tanker ved Kalundborgs i Livet vel meriterede Stads-Satyrikus Jens Baggesens Grav«. Hermed indledtes (11. november 1815) det langstrakte poetiske ordskitte mellem Grundtvig og Baggesen (af den sidste kaldet *Valhallalegen* og fra Grundtvigs side først sluttet med »Afbrudte Strøtanker ved Brevet til Vali-Magni«, trykt i Danne-Virke juli 1816, se iøvrigt PS 4. bd., s. 138—274). En af de egenskaber i Baggesens digterpersonlighed, Grundtvig ved denne lejlighed roser, er hans sans for at spille på ordenes dobbelttydighed: han »har keget ind i Vid-Dualiteten«⁵⁸). Heri følte Grundtvig, alle dybe for-

⁵⁷) Modsat de ældre, prosaiske, der optog de forrige sider! Både hos Holberg og Baggesen forekommer ordet *rimelig* i betydningen: i rimet form, på rim. Det bruges endnu således i titlen på en digtsamling fra 1860: Rimelige og urimelige (o: rimede og rimløse) Vers af Viktor Adolf (= A. B. Thorson). — Grundtvig betegner i digtet *Nordens Gaade* (Danskere II, 1849, s. 123) sig selv som den grånedede skjald, der »bygger til *Sleipner* en rimelig Stald«, d. e. sætter Nordens myter på rim (jfr. Toldberg: Grundtvigs symbolverden 171).

⁵⁸) PS 4. bd. s. 216, jfr. Toldberg: Grundtvigs symbolverden 262, note 49.

skelle til trods, et digterisk slægtskab med Baggesen. Når han nu atter overskriver aforistiske vers: *Rimelige Strøtanker* (og under udarbejdelsen udvider overskriften med ordene: *ved den dødfødte Oplysnings Grav*) strejfer hans tanker ungdomsdigtene til Baggesen, og ved at bruge ordet *rimelig* spiller han atter på dets dobbelte betydning: *rimet*, og: *hvad der svarer til almindelig sund tænke måde*.

De »Rimelige Strøtanker« falder formelt betragtet i to grupper: en række korte, 2- eller 4-liniede, med mer eller mindre udpræget karakter af *fyndvers*, og en række længere, *ustrofiske tankedigte* (nr. 10 og 16—27). Den første gruppe udgøres af strøtankerne nr. 2—9 (nr. 1: Morgenfruer, et 3-liniet ordspil, står formelt alene i samlingen) samt nr. 11—15, som alle nærmest må betegnes som epigrammer, tilspidsede tanke- eller spottevers. Nogle af dem er temmelig hårttrukne leverrim med udgangspunkt i ældre og nyere mundheld (5, 7, 8 og 13. Også 19, 22, 25 og 26 går ud fra gængse fyndsprog, men har ikke epigrammatisk, men bredere aforistisk karakter). Et enkelt bygger på et bibelsprog (15).

Tre af epigrammerne har udtalt aktuel tilknytning. Nr. 14, et typisk eksempel på Grundtvigs slagfærdige vid, er møntet på den filosofiske fejde om »Tro og Videns«, som i 1867 rasede på sit højeste. Nr. 9 er en omskrivning af det vers, som den smarte fotograf Rosenkilde havde sat under det portrætfoto af Grundtvig, han kastede på markedet i påskeugen 1867 (gengivet her overfor s. 16). Endelig er nr. 6 — skønt det afgørende (sidste) ord er ret ulæseligt — sikkert en politisk neurupper vendt mod *Carl Steen Andersen Bille* (1828—98), den bekendte nationalliberale politiker og journalist, redaktør af *Dagbladet* (1851—72), der — som det eneste af hovedstadsbladene — havde bragt en »skandale-reportage« om gudstjenesten i Vartov palmesøndag (se foran s. 22). Bille havde iøvrigt længe ført en skarp og grov kampagne mod Grundtvigianismen; i 1860 skrev han således: »Grundtvig og hans Eftersnakkere har snart ikke andet Publikum for deres forskruede Affektation end den laveste Bærme«⁵⁹).

Det bedst lykkede af epigrammerne turde være det markante nr. 12: den danske oplysning må i modsætning til den tyske og den hele såkaldte »højere« dannelse sætte modersmålet i højsædet. Ad-

⁵⁹) I »Dagbladet« fremkom allerede i 1861 »Emte-Jægerne«, det største af *Knud E. Valloes* prosaforsøg i den grundtvigianske parodi, især rettet mod den indsamling af folkeminder, som Sv. Grundtvig og Franciska Carlsen begyndte i 1850erne. Til udgaven af Valloes »Efterladte Digte, Fortællinger, Parodier og Skizzer« (1879) skrev Bille indledningen. Om Billes politiske polemik mod Grundtvig se oplysninger til strøtanke nr. 6, s. 65 her.

skillige af de øvrige småvers får læseren til at mindes *Emil Aarestrups* epigram om Grundtvigs »strøtanker« fra ungdommen:

Apollo rørte dig den Time
Du hørte op at leverime.

Det gør Grundtvig, i nærværende samling, for såvidt i nr. 10 og i samtlige »strøtanker« fra nr. 16 til 27, hvor han har opgivet den knappe epigrammatiske form. Et af de smukkeste af disse forsøg i den bredere versificerede aforisme er nr. 16 — om sådanne strøtan- kers tilblivelse. Den følgende, nr. 17, er rettet mod erkendelseside- alismens underkendelse af *ordet* og minder om det første af de »Tolv Smaaknips til Paragraf-Drengen i Athenes« (juli 1816, PS 4. bd., s. 275): »Du lille bitte Skrædderdreng, / som maaler Digtere i Flæng / med sammensyde tyske Strimler.« Nr. 19 og 24 udmærker sig ved en sluttet, henholdsvis folkelig og pædagogisk pointe; det sidste, vendt mod latinskolen, er af ypperlig ironisk virkning. Nr. 10, »Nu- tidens Verdens-Viisdom«, polemiserer mod Hegels dialektiske me- tode, og nr. 21 mod fornuftens bagvendte forsøg på at ville forklare åndens og troens usynlige verden udfra den håndgribelige natur (se iøvrigt oplysninger s. 67).

De resterende strøtanker forsvarer eller fremstiller ved allegoriens hjælp Grundtvigs yndlingstanker om Ånd og Ord og »Dansk Op- lysning«. Om det levende ord handler nr. 25 (mundens ord er åndens virkelige valuta, skrift svarer kun til papirpenge) og den ejendomme- lige mytologiske allegori nr. 18 om kvinden *Guldvægt* (= *Vøluspås Gullveig*), d. v. s. *tungen*, der kan misbruges til svig eller tale uden liv og sandhed, men hvis rette kald det er at veje den levende tales guld, der skabes, når ånd og hjerte mødes i ordet.

Af særlig interesse er nr. 23: *Kvindelig Dannelse*, der kan be- trages som digterens selvkorrektur på det kendte, sindssyge udtryk som hans gamle, poetiske symbolkonstellation: *Freja — Den danske Havfrue — Dronningen* i april måned skulde give sig overfor enke- dronning Caroline Amalie; her er tanken nemlig (som også tidligere hos Grundtvig, se Toldberg: Grundtvigs symbolverden s. 99 og 164) drejet derhen, at *alle Dannekvinder* er »dannet til »Dronning-Sto- len« ∴ ifølge deres *navn* og bestemmelse skikket til at modtage den bedst mulige dannelse og virkeliggøre det ideal, som Freja og Hav- fruen symboliserer. Kommer Dannekvinden i den folkelige danske oplysnings »dronningestol«, vil frugten også blive en dronninglig »morgengave«: hun skal føde en *søn*, en sand Holger Danske, det

er en ungdom, hvori den befriede danske folkeånd atter lever op⁶⁰). Netop fordi Dannekvinden har det høje kald som kristen heltemoder, er ingen dannelse, ingen digtning, for høj til hende, hvis hjerte er skabt til at skue frelseren.

Mellem de to sidste digte hersker en påfaldende kontrast: nr. 26 (et særlig grelt eksempel på Grundtvigs opstemte, udflydende ordkæmperi) med sit helt løbske rimeri — overfor nr. 27, samlingens personligste digt, der udtaler en sagtmødig selverkendelse og en spag, stilfærdig tilbagevenden til Jesus, Menighedens Herre, i hvis lyse spor digteren nu igen vil træde, efter at han har været ude af sig selv. Ikke blot den iøjnefaldende forskel i skriften (nr. 26 med større, uroligere hånd, nr. 27 med mindre, spidsere, fastere, tyndere skrift, se gengivelsen her, billede nr. 4), men fremfor alt den tydeligt udtalte erkendelse af sygdommen i det sidste digt, tyder på, at der ligger et ophold mellem affattelsen af det sidste digt og de foregående:

*Ude af sig selv i gaar,
Alt som i de unge Aar,
Inden i sig selv idag
Mut og mat og mild og spag —*

Grundtvig er klar over, at han har udstået et anfald af samme art som sin ungdoms »svare Sindssygdom« i vinteren 1810; sygdommen i sig selv er vel hverken at laste eller at rose, men er ydmygende for den kristne, hvis Helt og Herre ikke rystede eller vaklede på sin løbebane; i sin mathed ser digteren nu atter tillidsfuldt frem og glæder sig til, i menighedens midte »sin Drot at efterligne, / Elske, takke og velsigne«.

Dette sidste digt kan formentlig — på grund af dets klart udtalte sygdomserkendelse — *tidligst* være affattet hen på eftersommeren 1867⁶¹), måske først efter indflytningen på Store Tuborg. De øvrige »Rimelige Strøtanker« må derimod antagelig henføres til tiden før overførelsen til Frederiksdal. Det første, »Morgen-Fruer«, er rimeligvis efter titlen at dømme identisk med det digt, han allerede før Palmesøndag havde læst for Elise Lindberg (se tidl. s. 12), og affattelsestiden for nr. 9 (»Grundtvigianismen«) ligger vel nær be-

⁶⁰) Det er rimeligt at formode, at Gr. ved linierne: »Og hver Knøs med Kæmpe-Kaar, / Som har fyldt sit *tolvte* Aar« ogsaa har sin søn Frederik i tankerne.

⁶¹) 8. sept. 1867 telegraferede Asta Grundtvig til Norge, at Gr. var »godt paaveje« til at blive *fuldkommen* rask igen. »Dengang han var kommen til klar Bevidsthed og fik høre, hvordan han havde været, blev han — fortælles der — meget bedrøvet, men følte sig dog snart ogsaa derover i Jesu Navn velsignet trøstet.« (Brun II 597).

skæftigelsen med facsimileteksten til Rosenkildes fotografi. Er denne datering rigtig, afgiver disse digte eksempler på de epigrammer, som Grundtvig skrev på sygdommens begyndelsesstade. I Frederiksdal begynder han straks på en ny protokol med (uegentlige) »strøtanker« og producerer de utrolig mange »notabener«.

En sammenligning mellem alle disse sygedigte og den (først i 1930 i PS 9. bd. s. 495—607 udgivne) store digtkreds »Høinordens Rimkrønike. Hundedagene 1867« (altså affattet mellem 24. juli og 24. august, en stolt præstation af den syge digter!) viser, at Grundtvig i sidstnævnte værk både formelt og indholdsmæssigt har stoffet langt bedre i sin magt end i flertallet af »strøtankerne« og »notabenerne«, og at han nu atter evner at skabe en digtkreds med stor kompositorisk sammenhæng. De fire første digte i »Høinordens Rimkrønike« er endnu ustrofiske (*Aser og Vaner, Skjold, Hading og Amlet*), og afstanden mellem dem og de mytologiske partier af strøtankerne er ikke overvældende. De øvrige 43 digte er alle strofiske og vidner tydeligt om, i hvilken grad Grundtvig åndeligt er kommet til samling. Et af digtene, *Gorm Vilderede*, har til omkvæd: »Nu Tankerne fore saa vilde«, men i sidste vers hedder det: »Naar derfor kun Fædrene-Aanden / Sig melder for os med Nord-Visen, / Og naar da kun Liljevaanden / I Kysset den Aand rækker Prisen: / Da Tankerne atter sig samler!« Det er det, der er sket for digteren selv. Vi møder i digtkredsen flere af de samme symboler som i strøtankerne, f. eks. »Gyldenaar« (anf. skr. 504 og oftere), »Dronningestol« (523 og 598) og finder ofte de samme tanker, f. eks. om kristendom og folkeliv, formælede i modersmålet (540); men de boltrer sig ikke længere i »strøtanker« som mer eller mindre løsslupne huskud, men er indarbejdet i velopbyggede digte og disse igen i den omfattende cyklus, som vel bevæger sig indenfor et emne, der var digteren dybt fortroligt: Nordens historie, men dog — som sygdomsdokument betragtet — vidner om en hurtig genvindelse af en ganske forbausende åndskraft.

Grundtvigs poetiske produktion i 1867 omfatter yderligere en række *salmer*, der er udgivet i SS V⁶²). En af dem, nr. 178: »Hvad

⁶²) Foruden de i det flg. behandlede: SS V 76 (en åndelig vise om Skriften), 77 og 78 (to komplementære læredigte, hvoraf det første, »De syv Menigheder«, genfortæller Johs. Åbenb. 1—3, og det andet, »Guds-Rigets Kronlande«, bringer udlægningen. Egentlige salmer er 174 og 175 (om ordet og troen), 176 (Jesu dåb), 179 (Vel dig, Guds-Menneske, vaagnet af Dvale!), 198, 199 (om dåben) og SS V, Brudstykker nr. 60 (Op nu med Portene vide paa Gavl). Endvidere henføres til 1866—67: SS III 304 og SS V 172 (jfr. Steen Johansen Bibl. III nr. 1409 c og nyudgaven af »Grundtvigs Sangværk« 5. bd. s. 577 ff.).

du ej elsker, det kan du ej kjende«, belyser strøtanke nr. 10: Menneske-Ordet er ikke »avlet af Stumhed og borget fra Kvæget«, men er et åndeligt legeme, ja et »Billed af Ordet, vor store Gud-Broder«. — Direkte forbindelse med sygdommen har den først i SS V s. 650 udgivne salme, der åbenbart er skrevet under selve udarbejdelsen af prædikenen til Palmesøndag, idet Grundtvig som tema for denne benytter »Indtogs-Sangen af den gamle Psalmist« (d. e. Ps. 24,7—10), der frit udvidet indleder opskriften og tydeligt er benyttet i salmen:

»Gjører Portene høie, I Høvdinger! Springer vidt op, I Evigheds Portel thi Herligheds-Drotten vil holde sit Indtog. Og hvem er saa Herlighedsdrotten? Det er St o r v æ r k, den stærke, den vældige Kæmpe, det er Hærskarernes Herre; og hvem er Hærskarernes Herre? det er Vorherre J e s u s Christus! og see han, han er Herligheds-Drotten!« (Sidste Prædikener II, S. 50).

Salmen er ligefrem en parafrase af prædikenens tema:

Op nu med Portene vide paa Gavl,
Høvdinger alle i Aandernes Rige!
Evigheds-Porte op vide paa Gavl!
Stol-Kongen kommer, han er uden Lige,
Holde sit Indtog han vil nu med Bram.

Hvem er Stol-Kongen, den Herligheds Drot?
Det er Krigshelten, Hærskarernes Herre,
Han, som vor Synd og vor Død overvandt,
Jesus, den Kristus, vor Frelser, vor Herre,
Han er Stol-Kongen, den Herligheds Drot.

Indtoget holder vor Herre saa spag
Nu i sit Navn, i sit Ord med Guds-Aanden! —
Men før vi veed det, han dages med Bram,
Da, som fra Blikket, gaar Lyn der fra Haanden,
Højsædet hans er Guds Herligheds Stol.

To andre salmer i SS V, nr. 173, der handler om Jesus i Gethsemane, og nr. 177, om Jesu fristelse i ørkenen, er begge ved deres emnebehandling ret enestående i Grundtvigs salmeproduktion og har måske sygdommen til forudsætning.

Gennem sin egen »dødsstrid« har han fået mere blik for Jesu dødskamp. Grundtvig havde tidligere, i en langfredagssalme fra 1854: »Op nu, og lader os gaae herfra«, advaret mod Søren Kierkegaards opfordring til den kristne om at anstrænge sig for at blive samtidig med Kristus i hans lidelse. Det er et halsløst forsøg at ville »følges

med ham til *Golgata*, / Dele al Pinen og Vaanden«⁶³). En sådan lighed med Mesteren vokser disciplen kun *efterhånden* til, ved Åndens hjælp. Tanken understreges i str. 3 ved henvisning til Jesu ord til Peter, Johs. Ev. 13,36: Hvor jeg går hen nu, kan du ikke følge mig; men *siden* skal du følge mig! Derfor skal den kristne ikke kunstigt søge at indleve sig i Herrens lidelse, hvis dyb er os ufatteligt. Den samme tendens til at undgå en stadig psykologisk kredsen om Herrens pine præger indgribende Grundtvigs omdigtninger af Brorsons og Kingos salmer, som Magnus Stevns har vist⁶⁴).

De to store salmer om Jesu lidelse fra 1867 fastholder Grundtvigs hovedtanke: at intet menneske har kræfter til at »følge Jesus efter« i hans Gethsemanestrød; men de er dog, mere end nogen andre salmer fra Grundtvigs hånd, et forsøg på indføling i Jesu kamp, på at forestille sig det, vi ikke kan tænke: Herrens strid mod Døden i »Helveds Nat«, Gethsemanenatten, da han måtte træde lidelsens persekar:

Tænker vi os Helveds Tale
Rustet ud med Dødens Magt,
Helve dordne, lyne, gale,
Trallen, Spot og Haan i Pagt,
Djævelen som Løgnens Fader,
Satan som det godes Hader,
Fanden som den Lindorm led,
Der kan friste Kjærlighed, —
Da for Øje du os staar,
Perse-Karrets Urtegaard,
Med din Frugt til *Jesu Pine!*

I de følgende strofer skildres dybden af Jesu lidelse: »Intet Under, at den rene / Rysted som et Æspeløv«, da hans ømme hjerte brast under byrden af al verdens synd. Hans Sjæl, født til evig kun at leve, måtte her tusindfold betale syndens sold, måtte dø, berøvet Guds Ånd og trøst: »Frelseren i Band var sat, / Og Guds Søn af Gud forladt«; han kunde ikke mer se sin Faders hus, ikke dele hans vilje:

⁶³) SS III nr. 158. Grundtvigs Sang-Værk 4. bd. 1949, nr. 373 (her dateret 1855). Det første vers polemiserer vistnok direkte mod Søren Kierkegaard, jfr. H. Brun II 577. Også i Grundtvigs prædikener fra samme tid kommer en afstandtagen fra Kierkegaard til orde, se Begtrups udgave af »Prædikener 1839—60«, s. 372 og 375. Om Grundtvigs bedømmelse af Kierkegaard se videre H. Brun II 233.

⁶⁴) Fra Grundtvigs Salmeværksted, 1950, s. 11 ff., 90 ff. og 103. Kun i samme grad som den kristne smager »Jesu opstandelses kraft« kan han dele »hans lidelsers samfund« (Filip. 3,10): »Derfor Ingen Korset gribe, / For med Herren han opstod!« (SS I nr. 312).

Derfor Perse-Karret træde
 Kunde *Jesus*, Gud og Mand,
 Kun med Sorg, og ej med Glæde,
 I Uskyldighedens Stand;
 Og til ham at følge efter
 Intet Menneske fik Kræfter.
 Vil kun Sjælen, hvad den vil,
 Ej den sætter Livet til;
 Kun ved Engle-Syn og -Røst
 Fandt Guds Søn i Døden Trøst,
 Da hans Sjæl var i dens Snare.

Skjønt han var den gode Hyrde,
 Selv at sætte Livet til
 For hans Sjæl dog var en Byrde,
 Hvad hver *Sjæl* kun nødig vil;
 For sin Fader dybt nedbøjet,
 Det dog sortned ham for Øjet;
 Hvad fra Evighed han saae,
 Tvivlede dog nu han paa:
 At, hvis ej vor Død han led,
 Mægted ej Guds Kjærlighed
 Evtigt Liv os at forunde.

Hvad mennesket ikke vil, vilde dog Guds søn: »Magtesløs han turde stige / Ned i Dødens mørke Rige«, for dér at vinde sejren: »Med sin rene Sjæl opvejer / *Jesus* hele Helveds Hær« (str. 6 og 7).

Salmen om fristelsen i ørkenen (SS V nr. 177) begynder således:

Frelser! du, som efter Daaben
 Saae for Øje Himlen aaben,
 Hørte grandt Gud Faders Røst!
 Hvad kan dig til Ørken drage,
 Der at møde Helveds Plage,
 Der at savne Himlens Trøst,
 Hvor kun voxer Tørst og Hunger,
 Hvor Ulykkes-Fuglen sjunger
 Hæst om Død og Djævelskab!

Did, ak! kan jeg dig ej følge:
 Ej kan jeg min Rædsel dølge,
 Lange-Fasten ej udstaa,
 Ej med Himmeriges Helte
 Aandens Sværd i Sandheds Bælte
 Bære under Skyer graa,
 Svinge mod den stærke Røver,
 Brølende, trods Ørkens Løver,
 Hvislende med Slange-Brod.

Og senere hedder det:

Men just for min dybe Vaande
 Drives du af Himlens Aande
 Ud at møde Belial,
 Mørkets Fyrste, Løgnens Fader,
 Dødens Drot og Livets Hader,
 Fristeren til Syndefald,
 Han, som kun paa Ondskab grunder,
 Gud og Mennesker misunder
 Liv og Fred og Salighed.

Frelseren måtte beskæmme og bortmane Guds træske fjende, før han på jorden kunde finde sig hjemme i Faderens skød. Som »Kvindens sæd« i ypperste forstand måtte han i ørkenen knuse Slangens hoved (str. 4 og 5), og gennem striden vandt han bevidsthed om sit kald:

Da Maries Søn her nede
 Saae Guds Engle sig tilbede
 Som hans elskelige Søn,
 Vidste han og turde sige:
 Kommet er til Jord Guds Rige

Med hans Aand i Lys og Løn;
 Raaber ud med Himlens Hære
 Herren til Gud Faders Ære,
Jesus Kristus, Gud og Mand!

Når Grundtvig i disse salmer mere end ellers kommer ind på Jesu lidelse og tilmed sjæleligt prøver at følge ham i hans forladthed »til Bunden af Helvede«, et forsøg, som han ellers frarådede⁶⁵⁾, må forklaringen vistnok søges i, at vi her ikke står overfor et *villet* forsøg på at genopleve frelserens sjælekamp; salmerne afspejler den døds-kamp, digteren mod sin vilje havde været stedt i (*Men just for min dybe Vaande*), den »Lange-Faste«, han ikke havde kunnet udstå, men som frelseren havde gennemstridt. Disse to salmer er de modneste frugter af smerteåret 1867 og giver os en anelse om, hvad Grundtvig mente, da han efter sygdommen sagde til sin søn Frederik: »Nu har jeg stridt min Dødsstrid, og Døden maa komme, naar Gud vil det«⁶⁶⁾.

IV. DIGTE AF GRUNDTVIG FRA 1867

*Til min yngste Søns,
 Frederik Lange Grundtvigs Aarsdag
 1867. Mai 15.*

(1r) *En er forud for sin Alder,
 En er forud for sin Tid,
 Første Lodden dig tilfalder,
 Anden voldte mig kun Strid.
 Er du forud for din Alder,
 Kiækt jeg dig lyksalig kalder,
 Thi da fatter du forud
 Tidens Tarv og Tidens Bud,
 67) Er du forud for din Tid,
 Vær beredt paa Kamp og Strid,
 Thi det taaler ingen Slægt,*

⁶⁵⁾ Se Steen Johansen og Henning Høirup: Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig, s. 232.

⁶⁶⁾ Ifølge tradition bevaret af Louise Skrike, se Vraa Højskoles Aarsskrift 1931, s. 31.

⁶⁷⁾ Overstr.: Men er

- At du eier Overvægt,
 Taaler ei, at hundred Stemmer
 Alle Rigsdagens Medlemmer, //
- (1v) Trods det klare Overtal
 Meer end din ei giælde skal,
 Taaler ei, at du beleer,
 Hvad med Stemmefleerhed skeer,
 Taaler ei, at du tør vrage
 Viisdomme fra gamle Dage,
 Taaler ei, at du vil spaae,
 Hvordan det skal Verden gaae,
 Taaler ei, at du vil vide,
 Hvad vi skal for Frihed lide,
 Taaler ei, at du vil troe,
 Her skal fleer Kiærminder groe,
 Her skal Laurbær-Krandsen bindes,
 Her skal Laurbærkrandsen vindes,
 Som er Fredegod bestemt
 Som er til hans Afkom giemt,
 [At >] Og at Guldet, saaet iaar
 Bærer Frugt til næste Aar,
 Bærer Stodder Konge[?]-Kaar,
 Bærer røde Rosens-Blommer,
 Førend Vinter-Natten kommer, //
- (2r) Kroner[?], som en Aften-Røde,
 Folkets Liv og Markens Grøde!

Du skal see og du skal smage
 Gylden-Aarets faure Dage,
 Du skal arve Fædre-Aanden,
 Du skal kysse Liljevaanden,
 Du skal Sønner efterlade
 Som en Bøg om Høsten Blade,
 Ikke brune, men saa grønne,
 At din Efterslægt skal skønne,
⁶⁸⁾ Kongelig var Bøgens Rod,
 Som i Skov med Dig opstod,
 Der var Liv i dine Aarer,
⁶⁹⁾ Som med *Tue* Lange[?] vaarer,

⁶⁸⁾ Denne linie tilføjet i marginen.

⁶⁹⁾ Denne linie, hvis læsning er usikker, rettes i marginen til: Der som *Tue-Lange* [eller: *-Bøge?*] vaarer [?].

Hjelp skal du til at frede
 Danmark som en Due-Rede,
 Danmark ære, Danmark pryde,
 Danmark more, Danmark fryde, //

(2v) Modersmaalet, Fædrelandet
 Æret meer end noget andet,
 Net med Skaane sammenpløiet
 Og med Norge sammenføiet,
 Kun med Græsken sammenlignet,
 Fremfor Græsken vidt velsignet,
 Med Ebraisken sammenlignet,
 Kraft var hist til at begynde
 Her til Kronelsen⁷⁰⁾ med Ynde,
 Hist gav Synet Kvadet Rang,
 Her gav Hjertet Stemmen Klang,
⁷¹⁾Hist var Aandens [?] Tempel-Svale [,]
 Her var Kirkens Dugg i Dale,
 Her var hele Ceder-Stammen,
 Her var Slettens Ja og Amen.
 N. F. S. G. Grundtvig.

*

Til Asta, Marie, Elisabet Grundtvig.

Ei jeg paa din Aarsdag sang,
 Astalille, Moders Pige!
 Skiøndt iaar til Pige-Rang
 Rask i Gangen saaes at stige,
 Men, skiøndt jeg er gammel blevet,
 Haaber dog jeg, mangen Gang
 Som til Moder jeg har skrevet,
 Skrive skal jeg Sang paa Sang,
 Medens Bøgen groer i Skove,
 Medens Snekker gaae paa Vove,
 Medens Fuglen synger lydt,
 Medens Blomster smiler blydt,
 Medens du alt mer dig skynder
 At indaande Kvindens Ynder, //
 Medens du i Sang begynder

⁷⁰⁾ Kan måske også læses: Krandsen(e).

⁷¹⁾ Overstr.: Hist var Aandens Kirke-Tind [? måske: -Fred].

Som Smaa-Fuglene at synge
 Som de sig paa Kviste gyng,
 Mens du lever⁷²⁾, frisk og sund,
 Mens du nynner Aften-Sangen:
 Herrens Fred i Dane-Vangen!

1867. Mai 15⁷³⁾.

N. F. S. Grundtvig.

*

RIMELIGE STRØTANKER

ved den dødfødte Oplysnings Grav.
 1867.

Morgen-Fruer.

1. Det er Blomster, vil man sige;
 Dog er alle Morgen-Fruer
 Ingenlunde blomsterlige.

---

2. Logos og Rema er til vor Trøst
 Lyd i Lære og Liv med Røst.

---

3. Onoma er⁷⁴⁾ ikke det blotte Navn
 Men og *ham*, det bærer til Gavn.

---

4. Det til Skik forstaa en Ære
 Er tilgavns »*sig selv*« at være.

---

5. Hvem der er slaaet til en *Skilling*,
 bliver aldrig en *Daler*;
 Hvem der er slaaet til en *Stilling*,
 bliver aldrig en *Taler*!

---

6. Det er ei Kæmpesæd sin Kraft paa *Steen* at spille.
 Spild derfor ei din Kraf[t] paa »*Steen*« og paa »*Steen-Bille*⁷⁵⁾».

---

⁷²⁾ ? Maaske: »lærer« (?).

⁷³⁾ Overstreget og erstattet med: »femtende Dag i Mai 1867, paa Broder Frederiks Aarsdag.«

⁷⁴⁾ Overstr.: ikke blot et.

⁷⁵⁾ Det sidste ord er utydeligt.

7. Kan af den *Skaldede* et *Haar* du rykke
Du kan og *stjæle Preuser-Kongens Lykke*.
-

8. Man reise kan til *Helvede* saalænge,
At *Sjæl* og *Krop* gaaer tabt i *Reise-Penge*.
-

9. *Grund[t]vigionismen*.
Det har endnu slet ingen *Fare*,
Den revner af den *Roes*, den fik:
I *Skjaldskab* den de *Lærdes Skare*
I *Lærdom Skjalde* overgik!
-

10. *Nutidens Verdens-Viisdom*.
Det var det *Stumme*, der fik *Mæle*,
Det var det *Tomme*, der blev *fuldt*,
Det var af *Kroppe* der blev *Sjæle*,
Og *Mættelse* udsporang af *Sult*.
Det var af *Sletter*, der blev *Banker*
Det var af *Flauhed* der blev *Tanker*,
Og som af *Straaet* der blev *Træ*,
Saa blev der *Mennesker* af *Fæ*,
Og bliver der engang en *Gud*,
Han kun af *Mennesket* sprang ud!
Thi hvad end findes eller hændes,
Kun i *Mod-Sætning* *Alting* kiendes!
-

11. Dum var du, hvad end du har *seet*,
Naar du ei vidste⁷⁶⁾, hvad *forud* var *skedt*,
Thi var der ikke et *Vidunder* skedt,
Verden du havde ei hørt eller *seet*.
-

12. Kan du *Tysk*, kan du *Fransk*, kan du *Russisk* saagar,
Saa du hele den *høiere Dannelse* har,
Kan du *Dansk* ikke meget bedre endnu
Kun en *Vanskabning*, *Vantrevling* er du.
-

⁷⁶⁾ Overstr.: veed.

13. Viben, som hele Engdraget vil frede,
 Kan ikke væрге sin egen Rede,
 Saa er den *Viismand*, som mener, han veed
 Alting undtagen hvad selv han hed.
-
14. Har dit Hoved du brudt med *Tro* og med *Viden*,
 Da maa du tænke med *Stumperne* siden.
-
15. Har du lagt *Haanden* paa *Plov* og seer dig tilbage,
 Da har du spildt din *Umage*.
-
16. Har du paa *Døgnet* ei spildt dit *Vid*,
 Da er *Strøtankernes* rette *Tid*
 Morgen og *Aften*, paa *Nattens* *Kyst*,
 Mens det end ikke er rigtig lyst,
 Da snoer sig rundt man i *Tusmørket* frit,
 Da leger *Aanden* med *Børnene* *Tit*;
 Af hvad der kommer og gaaer saa let,
 Holdes kun paa hvad sig rimer ret.
-
17. *Smaa-Dreng* paa de høie *Banker*!
 Du, som har de dybe *Tanker*,
 Dybere end alle *Ord*!
 Sig os dog: hvad har den *Lykke*
 Dine *Tanker* at udtrykke
 Bedre end dit eget *Ord*,
 Saa vi os dertil kan slutte,
 Hvordan du kom til at putte
 I din *Lomme* *Livets* *Ord*!
-
18. *Kvinden*, født i *Hedenold*,
 Ældre selv end alle *Froder*,
 Ældre selv end *Dan* og *Skjold*,
 77) Alle *Skjaldes* *Oldemoder*,
 5 *Guldvægt* kaldt, tre *Gange* brændt,
 Har hun nu sit *Løb* fuldendt,
 Eller har i *Skjærsild* hun

77) Overstr.: Alle *Tankers* *Oldemoder*.

- Lært at holde reen sin Mund,
 Saa ei mellem Brud og Beiler
 10 Ligevægten hun forfeiler,
 Saa ei Kvinde eller Mand
 Forlods faaer det mindste Gran,
 Men de, begge om det Hele,
 Nøies maa med alle Dele?
 15 Vil hun lægge Øre til,
 Lægger Kæmpe-Aanden Næve,
 Avler under Dands og Spil
 Lystelig en Øre-Tæve,
 Som gaaer over Stok og Steen,
 20 Som gaaer ind til Marv og Been,
 Skiller ad hvad ei kan holde:
 Hjerte hedt og Hænder kolde,
 Jævner alt saa ud til eet,
 Lige fedt og lige hedt??
 25 Dog, hvortil de mørke Taler,
 Nu da alle Haner galer,
 Selv hver Kylling, dybt bevæget,
 Før han kommer ud af Æget.
 Nu er det en afgjort Sag
 30 At vi faaer en høilys Dag,
 Da det seer selv Ravne-Ungen,
 At *Guldvægten*, det er *Tungen*
 Der maa skattes, der maa eies,
 Hvor som Guldet *Ord* skal veies,
 35 *Ord*, som alting kan udtrykke
 Efter *Aands* og *Hjertes* Tykke,
 Som paa *Tungen*, paa det *Jævne*,
 Immer holde Konge-Stævne,
 Enes skal om alt det Guld,
 Som opgraves kan af Muld!

-
19. Af vor Dumhed man har sluttet,
 Vi har ei opfundet *Krudtet*,
 Men dog af langt bedre Grunde
 Man det samme sluttet kunde,
 Ingen Kat vi gjør Fortræd,
 Elsker derfor sikkert *Fred*.
-

20. *Danmark* har kun *Hø* og *Halm*,
 Har slet ingen ædel *Malm*,
 Har, som man har sagt saa tit,
 Kun i *Dybet Kalk* og *Kridt*;
 Det dog siges maa saa sagte:
Kridtet er ei at foragte,
 Naar en *Haand* der følger med,
 Som til rette *Tid* og *Sted*,
 Alt det *Skabte* kan opregne
 Alt det *Skjulte* kan aftegne,
 Stille livlig os for *Øie*
 Alt det *Dybe* og det *Høie*.
 Og nu *Kalken* som herinde
 Løst og fast kan ⁷⁸⁾alt forbinde,
 Mon ei den, med *Kridt* forbundet,
 Høiberømt gjør *Øre-Sundet*?

⁷⁹⁾Ja, mon den ei for *Guld-Malmen*,
 Trods al *Glimmer* bærer *Palmen*,
 Eller er det *Løgn* kanskee,
 Hvad man dagligdags kan see,
Guld formørker og *adskiller*,
Guldet under *Dække* spiller,
 Under *Hue*, *Hat* og *Hjelm*,
 Med hver *Røver*, *Tyv* og *Skielm*,
 Som vort *Kridt* kan tegne af,
 Mure ind vor *Kalk* i *Grav*?

21. Er det *Illt* og *Brint*, som tordner,
 Er det dem, som smeder *Lyn*?
 Er *Kanoner* vore *Norner*?

⁸⁰⁾Gaaer for *Røst* og *Sagn* der *Syn*?
 Har i *Hænderne* man *Tro*?
 Kan man høre *Græsset* gro?
 Kan man see med sine *Øine*
 Hvad der *skeer* i alle *Døgne*?
 Kan man nu blot ⁸¹⁾med *Fornuften*
 Giøre hvad man vil af *Luften*?

⁷⁸⁾ Overstr.: bedst

⁷⁹⁾ Overstr.: Ja, mon den ei bærer *Palmen*.

⁸⁰⁾ Overstr.: Har

⁸¹⁾ Overstr.: af

Blev *guddommelig* den nu,
 Da al *Guddom* gik itu?
 Hvilken himmelsk Fødselsdag
 Gæsted da vort ringe Tag?
 Hvad er alt Naturens Værk
 Mod en saadan *Odder* stærk,
 Som kan vende op og ned
 Paa den hele Christenhed,
 Ruster ud som Pære-Skuder
 Aan[d]s-Fornufter, Herre-Guder,
⁸²⁾ *Tænkere*, som ei kan *tale*,
Tyskere, som ei kan *prale*,
 Varme Næser, kolde Minder,
 Hjerteløse Huld-Gudinder,

---

22. *Smagen.*

Kloge Folk saalidt om *Smagen*
 Tvistes skal, som om *Behagen*;
 Men kan enes man om *Smag*,
 Da er [*Smag*>] det en herlig *Sag*,
⁸³⁾ *Smagen* da paa h[v]er en *Tunge*
 Hos de Gamle og de Unge,
 Køn er som en *Bryllups-Kierte*,
 Kiærlig tændt for *Aand* og *Hjerte*,
 Saa er *Enighed* tilvisse
 Muelig som imellem disse,
 Muelig altsaa, inderst inde,
 Som imellem *Mand* og *Kvinde*,
 Altsaa mellem *Lys* og *Varme*,
 Ventende med aabne *Arme*,
 Paa den *Søn*, som jævne kan
 Alt med *aandelig Forstand*.
Forsmag er den ældste *Smag*
 Som er alle til *Behag*,
 Den var af det ⁸⁴⁾rene *Vand*,
 Den var født i *Grækenland*.
⁸⁵⁾ *Vist* er det en *killen Sag*

⁸²⁾ Overstr.: Uden Hoved, uden Hale,

⁸³⁾ Overstr.: Da er *Smag*

⁸⁴⁾ Overstr.: bare

⁸⁵⁾ Overstr.: *Efter-Smagen*

Med den *Franske Eftersmag*,
 Men den *Tyske Afsmag* dog
 Den med *Skam* af *Marken* slog,
 Saa den *Danske* ⁸⁶⁾*Velsmag* klar
 Hele Verden for sig har!

23. *Kvindelig Dannelse.*

Hvordan alt nu sammenblandes!
 Nu skal ogsaa *Kvinder dannes*,
 Ei til *Mødre-Dont*, som baader
 Børn og Huus i alle Maader,
 5 Nei, til *Læsning, Sang og Sægn*,
 Og Forstand paa *Tidens Tegn*
 Som om de i *Pige-Skolen*
 Dannedes til *Dronning-Stolen*,
 Med dens *Glands* og med dens *Pragt*,
 10 Med dens *Mad* og med dens *Magt*,
 Med dens *fine* *Lugt* og *Smag*,
 Dovenskab og *Farimag*!

Ja, hvad da? mon ikke baaret
Eva blev til *Dronning-Kaaret*?
 15 Udsat for den største *Fare*
 Af det *Skønne* og det *Klare*,
Dannet med sin *Dronning-Mine*
 Af *Guds Haand* til alt det *Fine*,
 Alt det *Favre*, alt det *Bløde*
 20 Som kan *Livets Smag* forsøde,
 Som kan pryde, som kan smykke
Husets Loft og *Livets Lykke*?
 Er ei *Danne-Kvinden* ægte,
Evas Syster med *Guld-Hægte*,
 25 Har til *Dannelse* ei hun
Navn og *Blik* og *Smil* om *Mund*,
 Bar hun ikke til igaar
 Som en *Dronning Trælle-Kaar*,
 Har ei ærlig hun forskyldt
 30 *Sølv-Haar* med *Krands* forgyldt,
Aften-Sæde som en *Soel*

⁸⁶⁾ Overstr.: *Mund-Smag*

Paa kridhvide Dronning-Stol,
 Og, som *Kiærlighedens* Løn,
Morgen-Gave i en Søn,
 35 Der, som *Holger*, lagt i Jern,
 Fostret op i *Vætte-Værn*,
 Springer, som en Helt beruset,
 Modig ud af Brude-Huset, .
 Feier hvid den røde Val
 40 Med sit blanke *Dyrendal*,
 Vækker med sin gyldne Lur
 Hjertet i hvert Fruer-Bur
 Og hver Knøs med *Kæmpe-Kaar*,
 Som har fyldt sit *tolvte* Aar,
 45 Og hver *Nattergal* i Lund,
 Som har *Sangbund* i sin Mund!

Har ei denne Danne-Kvinde
 Kald til paa *Guld-Teen* at spinde
 Traaden *fiin*, som glat sig strækker
 50 Giennem alle *Helte-Rækker*,
 Fra det gamle *Paradis*
 Til det Ny med *Jesu* Pris,
 Som sig fæstede til Brud
 Datteren af *Guders* Gud,
 55 Vil med hende i det hele
 Alle *Viisdoms* Skatte dele,
 Høit oplyst i *Natte-Frist*
 Herligheden først og sidst
 Straalende med *Lys* og *Varme*,
 60 Hvilende i *Kraftens* Arme!

Derfor er, som *Mjød* og *Viin*
 Ingen *Dannelse* saa *fiin*,
 Ingen *Sole-Klarhed* slig,
 Ingen *Skjaldesang* saa rig
 65 Og saa dybt ei noget *Blik*,
 At ei *Syn* derfor *hun* fik,
 Som er skabt til ham at skue,
 87) For hvis *Blik* selv *Trolde* grue,
 Fra hvis *Blik* der udgaaer *Straaler*,

87) Overstr.: For hvis *Blik* selv *Djævla* grue,

70 Som ei Støvets Øie taaler,
 Naar ei af hans eget Blik
 Skærpelsen dertil det fik.

---

24. Som i Gruset af *Karthage*
 S[t]røedes *Salt* i gamle Dage,
 Saa vi nu til *Salt-Sæd* pløie
 Tiberens Bredd og Romas Høie!
 Venter ei, til Skolens Trøst,
 Af den Sæd en gylden Høst.

---

25. Hvad man ønsket har saa længe,
 At faae »rene Ord for Penge«
 Det ei staaer i Mundens Magt
 I en Ruf, som giort, saa sagt,
 Men med Læmpe og med List
 Lykkes det omsider vist;
 Thi hvad dulgt var alt for længe,
Mundens Ord er *Aandens Penge*,
 Som den har kun i en Svir
 Stræbt at drøie med Papir,
 Det vi maatte først opdage,
 For os ei med *Skrift* at plage
 Mens vi ad det rene Væsen
 Haanlig Krøller slog paa Næsen,
 Som om Forskiel paa de To
 Var en gammel Overtro,
 Overtro paa Kiødets Sands:
Guldets Klang og *Sølvets Glands!*
 Nu vi veed, det er ei saa,
 Men at *giælde* skal og *gaae*,
 Gaae for Penge, gode, rede,
 Hvad som *Mynt* med Ret vil hede,
 Medens Alt hvad *skrevet staaer*
Aldrig ud af Pletten *gaaer*,
 Endnu mindre da paa Vinger
 Sig fra Mund til Øre svinger
 Med et Øie paa hver Finger,
 Med en Røst, som liflig klinger,
 Og som giver reen Besked
 Om hvad Munden er og veed.

Talte er nu snart de Ord,
 Som fløi ud i Fugle-Spor,
 Som fløi ind med Sagn og Sang
 Ad den snevre Øre-Gang,
 Som til Hjerter-Kamret gaaer,
 Hvor man ikke kløver Haar,
 Under kun til Morgen-Gry
 Fredløs-Ordet Natte-Lye,
 Naar det til hvert aabent Øre
 Har en Tidende at føre
 Om en *Aand*, en *Sjæl*, et *Hjerte*,
 Sorg og Glæde, Frygt og Smerte,
 Som man kan, til Tid og Sted,
⁸⁸⁾Føle, følges, lide med,
 Tale om og tænke paa,
 Medens Soel og Maane gaae.
 Det er rene Ord for Penge,
 Som ved Nat og Dag har Gænge,
 Saa til Verdens Ende frem
 Man sig føle kan med dem,
 Mens Papiret har den Lyde
 Kun sin Gienstand at *betyde!*

-
26. *Dyr-Plageriet.*
- Godt begyndt er halv fuldendt,
 Det er *Lyset* nylig tændt,
 Thi, trods hele Verdens Spot
 Er dog *Lyset* saare godt.
 God er og den Lov, som vi
 Gav imod Dyrplagerie,
 Men den ligger end i Svøb
 Eller staaer dog end i Støb,
 For et stort Dyrplageri
 Vi i Blindhed gik forbi,
 Hvormed end vi alle Dage
 Dyr-Slægten pine[?], plage,
 For at giøre Mænd af ⁸⁹⁾Træ,
 For at giøre Folk af Fæ,

⁸⁸⁾ Overstr.: Følges, føle, lide med

⁸⁹⁾ Overstr.: Fæ

For at gjøre Aand af Dynd,
 For at gjøre Dyd af Synd,
 For at gjøre Kul af Kridt,
 For at gjøre Guld af Skit,
 For at gjøre Øl af Kanden,
 For at gjøre Gud af Fanden,
 Giøre Fugle-Fier[?] af Sving,
 Smukke Folk af ingen Ting.

---

27. *Ude af sig selv i gaar,*
 Alt som i de unge Aar,
Inden i sig selv idag
 Mut og mat og mild og spag[?],
 Det er alt, som Fod i Hose,
 Ei at laste, ei at rose,
 Det er Verdens gamle Vane,
 Men ei Heltens Løbe-Bane;
 Han, som Soel, fra Øst til Vest
 Skrider frem, som han kan bedst,
 Skrider frem med sikke Fjed,
 Ryster, vakler ei derved,
 Derfor *Jesus* er vor Helt,
Jesus Christus tidlig meldt
 Er os[?] idag, alt som igaar,
 Er os ifjor, alt som iaar,
 Lige reen og lige mild,
 Lige klar og lige snild,
 Mønster for sin Menighed,
 Som af intet andet veed,
 End sin Drot at efterligne⁹⁰),
 Elske, takke og velsigne;
 Er den ude eller inde
 Altid kan den *Jesus* finde,
 Altid vil den paa *hans Ord*
 Træde i hans lyse Spor!

⁹⁰) Opr. er digtet afsluttet her med udråbstegn og streg midt under linien;
 begge dele er slettede og udråbstegn erstattet af komma.

Oplysninger til *Rimelige Strøtanker*.

Tekstgrundlaget er de sidste seks beskrevne blade i den folioprotokol, som udgør fasc. 305 i Grundtvig-Arkivet. Nummereringen er tilføjet af udgiveren.

Den oprindelige overskrift: *Rimelige Strøtanker* er — sandsynligvis efter affattelsen af nr. 10 ff. — udvidet med tilføjelsen »ved den dødfødte Oplysnings Grav«, som ikke er dækkende for alle strøtankerne.

1. Det første »indfald« er et typisk udslag af Grundtvigs lyst til at spille paa sammensatte substantivers egentlige betydning (jfr. f. eks. SS IV nr. 173, hvor det om Jesus hedder: »Du er det visse Levebrød«). Med en »Morgen-Fruer«-situation begynder digtet »Efteraars-Livet i Danmark«: »Alderdoms-Fruen«, der børster sit hår i morgenstunden (PS VII 518). Andre sammensatte substantiver med »fruer« som andet led er hyppige i digtene til eller om Grundtvigs hustruer, se *Den danske Havfrue*, *Aa-Fruen* og *Den gamle Skjald* (»den milde Vana-Fruer«), PS VII 501, PS VIII 108 og 287 f.

2—3. Sprogfilosofiske epigrammer. I nr. 2 fremhæves, at de to græske betegnelser for ord: logos (λόγος, opr. handlingen at tale, ordet, den mundtlige meddelelse) og rema (ῥῆμα, opr. det talte) begge efter deres grundbetydning betegner det »levende« ord: den *lydelige* læremeddelelse (logos) og det *udtalte* liv (rema = liv med røst). Jfr. iøvrigt Toldberg: Grundtvig som filolog s. 51 og 68. Nr. 3 udtrykker den primitive — i Gamle Test. velkendte — opfattelse af navnet (græsk: ὄνομα) som bærer af personlighedens egenskaber.

5. Jfr. Grundtvigs »Danske Ordsprog og Mundheld«, 1845 (i det flg. anført som DOM) nr. 2383. — *Carl Weltzer* gør opmærksom på, at »*Stilling*« muligt kan være et ordspil, møntet på den hegelianske dr. P. M. *Stilling*, der i 40'erne uden større frugt virkede som filosofisk forfatter og privatdocent (jfr. Erslews Forfatter-Lexicon, Supplementbd. III, 1868, s. 285—87).

6. *Steen-Bille* = Carl Steen Andersen Bille, der i »Dagbladet« polemiserede mod »den rent danske Fraktion *Grundtvig-Barfod*«: for »disse Longobarder« er »den abstrakte Danskhed i den Grad Hovedsagen, at det er noget rent Tilfældigt, om de hylde Absolutismen eller den mest udstrakte Frihed« (20/9 1855). I anledning af Gr.s medvirken ved Dannevirke-Foreningens oprettelse harcellerede han (25/1 1861) over, at »Grundtvig, der nylig med den Anmasselse, som Aarene og hans Tilhængeres blinde Underkastelse have forøget hos ham, rykkede frem imod den danske Konfirmation og Skoleundervisning i Slesvigs blandede Distrikter og istemte sit gamle Feltraab: »Vorherre og Jeg, Jeg og Vorherre!« etc. Som helstatsmand er Bille forbitret over Gr.s artikel i Fædrelandet om at vi godt kunde lade Holsten fare, når blot Slesvig sikres os (30/11 1863); men hans journalistisk flottest tournerede (sagligt måske hans floveste) angreb findes i Dagbladet 9/8 1866 i anledning af Gr.s og Tschernings henvendelse til kongen om ikke at stadfæste den reviderede grundlov: »Et saa taabeligt Skridt, motiveret paa en saa meningsløs Maade, er tilstrækkelig dømt ved sin egen Beskaffenhed, og naar de to gamle Mennesker have fundet det passende at afslutte deres offentlige Virksomhed med en saadan Prostitution i Fællesskab, kunde vi, som altid paa det politiske Omraade have været deres Modstandere, lade det være nok med at forelægge vore Læsere den af dem selv forfattede Gravskrift som et Vidnesbyrd om, hvor rigtig vi have bedømt dem.« Bille ser i »de to Alderstegnes mærkelige Anmodning« kun »Absurditet« og slutter: »Grundtvig og Tscherning! Hvilket Tvillingpar, hvilke Piller for et nyt System, hvilke Elementer

til et frit og folkeligt Ministerium! Grundtvig og Tschering, Kirsten Kimer og Peer Døver!«

7. Epigrammet sigter til *Wilhelm I* af Preussen. Upopularitet nødte ham i 1848 til et ophold i England og som konge (1861—88) havde han sammenstød med Landdagen og med Bismarck. Sin kroningsdag som kejser (1871) kaldte han den ulykkeligste i sit liv. — Jfr. DOM 1393!

8. Vistnok rettet mod »den dødfødte oplysning«s (∴ den tyske filosofis og pædagogiks) »allerhelvedes Viisdom«, der hævder en (efter Gr.s mening) falsk dualisme mellem sjæl og legeme. Gr. bekæmper hyppigt denne opfattelse, udførligst i den store artikelrække »Dansk Oplysning« (i »Danskeren« IV, 1851, jfr. min bog: Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse s. 304 ff.).

9. Fotograf *Rosenkilde* optog 12. april 1867 et fotografi af Grundtvig og forsynede det med følgende facsimilerede underskrift:

Det har endnu slet ingen Fare,
Han revner af den Roes, han fik:
»I Skjaldskab han de Lærdes Skare,
I Lærdom Skjalde overgik!«

Fotografiet blev i påskeugen $14\frac{1}{4}$ — $21\frac{1}{4}$ udsendt i mange eksemplarer. Epigrammet, som i nr. 9 er let tillæmpet (*han* ∴ Gr. er i 2. linie to gange og i 3. linie en gang erstattet af *den* ∴ Grundtvigianismen), udgør sidste halvdel af et 8-liniet vers, affattet i 1838, men først offentliggjort $21\frac{1}{8}$ 1867 af C. J. Brandt i »Dansk Folketidende« (se PS 6. bd., s. 204 og Steen Johannsens Bibliografi III nr. 1413).

10. Vendt mod den tyske filosofi med speciel adresse til *Hegels* dialektiske metode (»Kun i *Mod-Sætning* Alting kiendes!«), iflg. hvilken de lavere begreber »ophæves« til højere, idet udviklingen skrider frem gennem modsætninger, som overvindes; af *naturen* udvikles således *ånden*, *troen* udvikles til (ophæves i) *viden* etc. Gr. har vel også haft Hegels efterfølgere (den materialistiske filosofi) i tankerne.

11. Kun at ville bygge erkendelsen på det sete er tåbeligt, thi skabelsesunderet er forudsætning for al erkendelse.

12. Grundtvig kræver med styrke, at modersmålets øvelse sættes højest, men bandlyser ikke kendskabet til fremmede sprog, således som *J. C. Hostrups* digt i »Fædrelandet« efter freden 1864 med det ultranationale manifest: »Skal den danske Tunge leve / Tysk os blive maa som Russisk!«

13. Jfr. DOM 2960.

14. 60ernes store filosofiske fejde om »Tro og Viden« var fremkaldt af Rasmus Nielsens filosofi og kulminerede i 1867 med indlæg bl. a. af S. Heegaard, H. L. Martensen og H. Scharling og gensvar fra Nielsens side. I et andet digt fra 1867 ($12\frac{2}{3}$) »Til Asta-Moder« har Gr. alluderet til striden (PS 9. bd., s. 292). — »Stumperne« jfr. DOM 817: Naar man har dandset Fødderne af, maa man gaee paa Stumperne (se herom H. Toldberg: Grundtvig som filolog, 1946, s. 89).

15. Jfr. Luc. 9,62 og salmen »Har Haand du lagt paa Herrens Plov«, der er affattet 1836, men først fremkom efter Gr.s død (SS IV nr. 153, jfr. Sangværk III, 1948, nr. 128).

17. Smaa-Dreng paa de høie Banker ∴ den tyske filosofi, som påstår, »at *Ord* er kun meget ufuldkomne *Tegn* paa *Tanker*«. Grundtvig vender sig ofte imod erkendelsesidealismens afvisning af »*Ordets Duelighed* til at vise

os Tingene, og især de *usynlige* Ting, som de er« (se min bog »Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse« s. 165 og 304 f., samt Grundtvig-Studier 1948 s. 12).

18. Kvinden *Guldvægt* (lin. 5) er den *Vøluspá* str. 21 omtalte gådefulde *Gullveig*, der i den »første fejde i verden« blev grumt spiddet og tre gange brændt, men dog endnu lever. I *Nordens Mytologi 1808* s. 41 og 57 identificerer Gr. *Gulveig*, som »spildte Freden mellem Aser og Jetter« med *Angurboda*, som er skyld i Lokes frafald fra aserne. Efter gængs udlægning er *Gullveig* en vane (vækstgudinde), der personificerer guldets magt (veig = kraft), som bringer strid blandt mennesker og guder; hun brændes derfor af aserne. I *Nordens Mythologi 1832* afviser Gr. denne forklaring og hævder, »at, efter alle Mærker, er vores Nordiske Prophetinde selv den *Gulveig* og *Heide*, hun taler om«, idet hun »havde fuldtop baade af Guld-Ringe og gyldne Ord« (314 og 319). *Nordens Myter* i det hele »og *Volas Vink* især« har nemlig en høj »Guld-Værdi« (316), og Gr. finder, at han som poetisk mytolog får udtrykt noget, der stadig er aktuelt, ved at sætte *Vola* lig *Gulveig* og *Heide* (den vidsynede vølv, som omtales i *Vøluspá* str. 22); derved bliver profetinden *Vola-Gulveig-Heide* det slående symbol på »den Historisk-Poetiske Anskuelse«, som vel i tidens løb ofte må omsmeltes — som *Gulveig* måtte i bålet — men »dog end lever«; den historisk-poetiske anskuelse er netop »nu igjen i Digelen, for at dens *Græske* og *Nordiske* Elementer kan smelte ordenlig sammen, og naar det er skedt, tvivler jeg ingenlunde paa, Man jo vil kalde den *Nordiske Guldmine* (*Gulveig*) *Klarisse* (*Heide*), fordi Anskuelsen øjensynlig klarer sig.« (319). Senere sammenstiller Grundtvig »*Idunne* og *Guldvægt* og *Hedd*« i digtet »*Skjaldelivet i Danmark*« (1851, PS VII 397).

I modsætning til »*Nordens Mythologi*«, hvor Gr. kun vil tillægge *Gullveig-Myten* »*tempel-historisk* Betydning« (320), foretages i strøtanke nr. 18 en ny allegorisk udlægning af »den mørke Tale om Spaadisen« (Græsk og Nordisk Mythologi s. 141), idet *tungen* her er *guldvægten*, der vejer ordene og kun godkender dem, hvori ånd og hjerte mødes. Når det om *Guldvægt* i linie 9—10 hedder: »Saa ei mellem Brud og Beiler / Ligevægten hun forfeiler«, ligger der heri en hentydning til *Ynglingesaga* kap. 3, hvor *Gullveig* skamløst lokker *Frigg* til at ægte sine svogre. I »*Højnordens Rimkronike*«, som er affattet i »*Hundredagene 1867*«, vender Gr. nærmest tilbage til sin ovenfor nævnte tydning: *Idunna* fornyer Norden ved hjælp af »de gamle *Guld-Indtægter*«, som »klarer sig i *Kvæld*« (PS 9. bd., s. 503).

19. Lin. 5: *Ingen Kat vi gjør Fortræd* — jfr. *Dansk Bonde-Vise* (1839) i anledning af Frederik VI's død, hvori det om kongen hed: »Han gjorde end ikke en *Kat Fortræd*« (PS 6. bd., s. 268). På dronning *Caroline Amalies* bøn ændredes linien til: »Og alle *Smaaafugle* de sang derved«.

20. Allegori, hvori Danmarks undergrund tages som udtryk for folkets bærende egenskaber: *kridtet* er den anskuelige fremstillingsevne og *kalken* den forbindelse evne; begge betegner folkeåndens virkemidler.

21. Ufuldendt. Ironisk afvisning af naturfilosofiens forsøg på at forklare det usynlige af de synlige og håndgribelige naturkræfter, hvad kun »en saadan *Odder stærk*« som den selvovervurderende fornuft kan finde på. Den pralende *Stærkodder* flygtede som bekendt efter at *Sigurd Fafnesbane* med *Gram* havde slået to af hans kindtænder ud (se Grundtvigs *Heimdal* 1816, s. 44). — Jfr. til digtets polemik en tidligere strøtanke i protokollen: »Man kan naturligvis tvivle om alt *Usynligt* uden at synes gal, men rigtig nok ikke

uden at være det.« I »Dansk Ravne-Galder« udvikler Gr., at såsandt mennesket er genfødt til Åndens liv, skal det naturligvis »ej spørge Østers og ej Hval, / Ej Jordlag og Planeter / Om Loven for sit Aandeliv«, men omvendt: spørge Ånden om lovene for krybet og elementerne (PS 8. bd., s. 438). — »Huld-Gudinder« (sidste linie) = gratier eller musér.

22. Med udgangspunkt i DOM 2430 spiller strøtanken på de forskellige ordsammenhænge, hvori »smag« indgår, idet disse kombineres med Gr.s velkendte vurderinger af de europæiske folkeslag.

23. Lin. 5: *Sægn*, norsk: segn (sagn, beretning, tradition). Ellers anvender Grundtvig »Sæge«, jfr. Ordb. o. danske Sprog, bd. 18, sp. 1273. — Lin. 6: *Tidens Tegn* jfr. foran s. 20! — Lin. 8: *Dronning-Stolen* jfr. Digtet »Dronninge-Stolen« (til dronning Marie 28. oktober 1825, PS 5. bd. 371 ff.). For Gr. smeltede symbolerne Freia og »Danmarks Havfrue«, der skal føde Danmarks håb, sindbilledligt sammen i dronningen (se Toldberg: Grundtvigs symbolverden s. 163, 165, 173, 189 og 195). — Lin. 24: *Evas Syster med Guld-Hægte* = Freja med Brisingamen. — Lin. 35 ff.: I skildringen af den vågnende *Holger Danske* er helteattributer af forskellig herkomst sammenskuet: *Salme 19,6* (om solen, der rejser sig »som en Brudgom af sit Brude-Huus«), *Rolands sværd* og *Heimdals Gjallarhorn* (»sin gyldne Lur«). — Lin. 44: »Som har fyldt sit *tolvte Aar*« — 12 aar var myndighedsalderen i Norden til slutningen af vikingetiden. Ogsaa i Israel blev drengen med det fyldte 12. aar »Lovens søn«. Jfr. Gr.s digt *Til Johan, min ældste Søn*, da han fyldte sit tolvte Aar (PS 6. bd. nr. 2). — I Gr.s »apokalyptiske« digt »Dansk Ravne-Galder« findes tilsvarende tanker om fremtidens kvindelige dannelse poetisk udtrykt (PS 8. bd., s. 458 ff.).

25. Til tanken jfr. *Danskeren IV 369—73*, hvor Gr. anstiller en vidtløftig sammenligning mellem *skrift*, der kun »ligesom *Bankosedlerne* skal *betyde* hvad der staaer paa dem i *rede Penge*«, og *ordet i levende folks munde*, der er guld og sølv. Jfr. G. *Albecks* afhandling: *Det levende Ord* (Sprog og Kultur 1951, s. 117—120). — S. 63, lin. 7—8: »Under kun til Morgen-Gry / Fredløs-Ordet Natte-Lye«. Teksten er usikker; der kan ogsaa læses »Fredlivs-Ordet«. Læsemaaden »Fredløs-Ordet« giver bedst mening: hjertet skal kun give det fred-løse ord husly for en enkelt nat, ligesom fredløs mand iflg. *Danske Lov 1—24—16* »haver Dagsrum og Nattefrist at rømme«.

26. Polemik mod slet pædagogik, beslægtet med nr. 10 og 21. Vor første egentlige lov om *dyrplageri* udstedtes ²¹/₂ 1857. I folketinget 1856—57 tog Gr. ordet enkelte gange under alle 3 behandlinger af lovforslaget, men fik intet ud deraf. Loven indgik senere som en paragraf i straffeloven af ¹⁰/₂ 1866.

Jeg skylder mine venner, Grundtvig-forskerne cand. mag. *Steen Johansen* og dr. phil. *Helge Toldberg* tak for værdifuld bistand med hensyn til flere af oplysningerne og fortolkningsproblemerne i nærværende afhandling. Ligeledes takker jeg sognepræst *Carl Weltzer* for hjælp med tydning og tolkning.